

Διεθνής ανταγωνιστικότητα - Ισοζύγιο πληρωμών

Κρίση και ανάπτυξη

Δημήτριος Κ. Μαρούλης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, ALPHA BANK
ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ, ALPHA BANK

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό σημειώνεται με έμφαση ότι η Ελλάδα δεν είναι εγγενώς μη ανταγωνιστική, όπως εμφανιζόταν να είναι η επικρατούσα άποψη έως πρόσφατα. Διαθέτει πολύ σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα και μπορεί να είναι πολύ ανταγωνιστική σε σημαντικούς παραγωγικούς κλάδους, όπως, π.χ., στον τουρισμό, τον αγροτικό τομέα, την εξορυκτική και μεταποιητική βιομηχανία, ακόμη δε και στην εκπαίδευση, την υγεία και την ενέργεια. Έως το 2009 χαρακτηριζόταν πράγματι από χαμηλή ανταγωνιστικότητα ως αποτέλεσμα της ακολουθούμενης οικονομικής πολιτικής. Η τελευταία, αντί να επιδιώκει την υψηλή ανταγωνιστικότητα, θεωρούσε ότι μπορεί να επιτύχει τη βιώσιμη ανάπτυξη με συνεχή ενίσχυση των εγχώριων εισοδημάτων και των παροχών και της εγχώριας ζήτησης – με μεγιστοποίηση κατά το δυνατό των πλεονασμάτων στον λογαριασμό κεφαλαίων (ΛΚ) στο ισοζύγιο των εξωτερικών της συναλλαγών. Εφάρμοζε, δηλαδή, μια πολιτική που συνέβαλε στην καθήλωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Μετά την κρίση και τη μετατροπή των πλεονασμάτων του ΛΚ σε ελλείμματα, η διεθνής ανταγωνιστικότητα της χώρας έχει ήδη βελτιωθεί εντυπωσιακά. Αναμένεται δε να βελτιωθεί περαιτέρω στα επόμενα έτη και να καταστεί ο βασικός μοχλός της βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης και της ταχείας αύξησης της διεθνώς ανταγωνιστικής απασχόλησης στη χώρα.

1. Εισαγωγή

Η χαμηλή (διεθνής) ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας είναι μια έννοια που προβλήθηκε ευρέως, τόσο εγχωρίως όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, ως ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που οδήγησαν στην υπερχρέωση, στην κρίση του δημόσιου χρέους και στην επακόλουθη τεράστια ύφεση της περιόδου προσαρμογής 2010-2013. Ειδικότερα, η διαπίστωση της χαμηλής ανταγωνιστικότητας χρησιμοποιείται κυρίως για να εξηγηθούν τα μεγάλα ελλείμματα του ισοζυγίου πληρωμών της χώρας (είτε του εμπορικού ισοζυγίου, είτε του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών), καθώς και το χαμηλό ποσοστό των εξαγωγών αγαθών (και του συνόλου των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών) ως προς το ΑΕΠ, η μεγάλη εισαγωγική διείσδυση (πολλές φορές εις βάρος της εγχώριας παραγωγής), ακόμη και τα ελλείμματα του δημόσιου τομέα που οδήγησαν στην υπερχρέωση και την κρίση. Συχνά δε γίνονται επίσης αναφορές στη χαμηλή ανταγωνιστικότητα των επιμέρους κλάδων της οικονομίας (π.χ., της βιομηχανίας, της γεωργίας, του τουρισμού και γενικά των κλάδων που είναι εκτεθειμένοι στον ανταγωνισμό από το εξωτερικό).

Τόσο για τη συνολική οικονομία όσο και για τους παραγωγικούς κλάδους η διαπίστωση ήταν, και εξακολουθεί να είναι, κατά κανόνα, ότι «η Ελλάδα είναι χώρα χαμηλής ανταγωνιστικότητας». Αυτό τεκμηριωνόταν συνήθως με αναφορά στο γεγονός της ύπαρξης μεγάλων και χρόνιων ελλειμμάτων στο εμπορικό ισοζύγιο και στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών και στο πολύ χαμηλό ποσοστό των εξαγωγών αγαθών (και υπηρεσιών) στο ΑΕΠ της χώρας. Η ύπαρξη των ελλειμμάτων αποτελούσε την ένδειξη ή την απόδειξη ότι η ανταγωνιστικότητα στην Ελλάδα ήταν χαμηλή. Επιπλέον, δεδομένου ότι το μεγάλο έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου αποτελεί το άθροισμα των ελλειμμάτων των ισοζυγίων των τομέων παραγωγής της εγχώριας γεωργίας, της μεταποιητικής βιομηχανίας, των κλάδων εξόρυξης μεταλλευμάτων, κ.λπ. και με βάση την υπόθεση ότι τα «ελλείμματα οφείλονται στη (ή αποτελούν απόδειξη για τη) χαμηλή ανταγωνιστικότητα», τόσο η οικονομία ως σύνολο όσο και οι ελλειμματικοί τομείς της, χαρακτηρίζονται συχνά ως τομείς με εγγενώς «χαμηλή» ανταγωνιστικότητα.

Στη συνέχεια, αναπτύχθηκαν και επιχειρήματα σύνδεσης της δεδομένης χαμηλής ανταγωνιστικότητας ως βασικής αιτίας για τη δημιουργία των τεράστιων ελλειμμάτων και της υπερχρέωσης του δημόσιου τομέα στην Ελλάδα που οδήγησαν στη δημοσιονομική εκτροπή το 2009, στην κρίση δημόσιου χρέους το 2010 και στη βαθιά ύφεση το 2010-2013. Η χώρα λειτουργούσε με μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα και με αντίστοιχα μεγάλα ελλείμματα στο εξωτερικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (ΙΤΣ) της, δηλαδή με υψηλό και συνεχώς αυξανόμενο δανεισμό από το εξωτερικό, για να καλύψει τις ανάγκες των εγχώριων οικονομικών μονάδων για κατανάλωση και επενδύσεις. Αυτό συνέβαινε, προφανώς, σύμφωνα πάντοτε με τις επικρατούσες απόψεις έως το 2009, διότι η «μη ανταγωνιστική» εγχώρια οικονομία δεν παρήγαγε αρκετά προϊόντα και εισοδήματα για να ικανοποιήσει αυτές τις σχετικά υψηλές και συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες.

Βεβαίως, η ύπαρξη πολύ στενής σχέσης μεταξύ της εξωτερικής ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας και των ελλειμμάτων του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα της και, επομένως, των ελλειμμάτων στο ΙΤΣ της είναι δεδομένη και αναμφισβήτητη. Όπως αναμφισβήτητη είναι και η συσχέτιση της διάρθρωσης του εξωτερικού ισοζυγίου πληρωμών μιας χώρας, με τη διάρθρωση της οικονομίας της όσον αφορά τη σχετική ανάπτυξη των κλάδων που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα και εκείνων που παράγουν προϊόντα που δεν είναι εκτεθειμένα στον ανταγωνισμό από το εξωτερικό. Ωστόσο, εκείνο που δεν είναι δεδομένο στην ανωτέρω συσχέτιση και που πρέπει κάθε φορά να προσδιορίζεται, είναι η συγκεκριμένη κατεύθυνση της αιτιώδους σχέσης μεταξύ των ανωτέρω χαρακτηριστικών μιας οικονομίας. Στην Ελλάδα, σύμφωνα με την έως τώρα επικρατούσα άποψη, λαμβανόταν, όπως προαναφέρθηκε, σχεδόν πάντοτε ως δεδομένο ότι η κατεύθυνση της αιτιώδους σχέσης ήταν και είναι από τη χαμηλή (για κάποιο λόγο) εγχώρια ανταγωνιστικότητα προς τα ελλείμματα στο εξωτερικό ισοζύγιο πληρωμών της χώρας (με αναφορές τόσο στο ΙΤΣ όσο και στο Εμπορικό Ισοζύγιο) και επίσης από τη διάρθρωση της εγχώριας οικονομίας προς τη διάρθρωση του εξωτερικού ισοζυγίου πληρωμών της. Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε, η χαμηλή εγχώρια ανταγωνιστικότητα θεωρήθηκε ως ο βασικός παράγων που οδήγησε στην υπερχρέωση του δημόσιου τομέα και στην κρίση.

Στην παρούσα εργασία θα δείξουμε ότι η κατεύθυνση της αιτιώδους σχέσης ήταν στην πραγματικότητα η ακριβώς αντίθετη. Τα συνεχή και αυξανόμενα πλεονάσματα στο ΛΚ, που χρηματοδοτούσαν και διευκόλυναν

τη διόγκωση των ελλειμμάτων στον εγχώριο δημόσιο (και σε κάποιο βαθμό και στον ιδιωτικό) τομέα έως το 2009, συνεπάγονταν τη χαμηλή εγχώρια ανταγωνιστικότητα των κλάδων της οικονομίας που είναι εκτεθειμένοι στον διεθνή ανταγωνισμό. Στον βαθμό δε που αυτά τα πλεονάσματα στο ΛΚ προσδιορίστηκαν από την οικονομική πολιτική σχεδόν σε ολόκληρη την περίοδο 1975-2009, αυτή η πολιτική προσδιόρισε και τη χαμηλή εγχώρια ανταγωνιστικότητα, καθώς και τη σχετικά χαμηλή συμβολή στην οικονομία των κλάδων που είναι εκτεθειμένοι στον διεθνή ανταγωνισμό.

Από την άλλη πλευρά, η ανατροπή, έστω και με πολύ μεγάλο κόστος για τα εγχώρια νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις, της πολιτικής των ανεξέλεγκτων παροχών και του φουσκώματος της εγχώριας ζήτησης με συνεχώς αυξανόμενο ξένο δανεισμό, δίνει για πρώτη φορά στην Ελλάδα ευκαιρία εξασφάλισης υψηλής διεθνούς ανταγωνιστικότητας και δυναμικής ανάπτυξης των κλάδων της οικονομίας της που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα. Η ανάπτυξη αυτή έχει ήδη αρχίσει, αλλά η αξιοσημείωτη θετική συμβολή των καθαρών εξαγωγών στην αύξηση του ΑΕΠ δεν είναι ακόμη αρκετή για να αντισταθμίσει την πολύ μεγαλύτερη αρνητική συμβολή από την πώση της εγχώριας ζήτησης. Η υπέρμετρη ανάπτυξη των κλάδων που παράγουν μη εμπορεύσιμα προϊόντα στις προηγούμενες δεκαετίες στηριζόταν αποκλειστικά στη συνεχή αύξηση της εγχώριας ζήτησης με συνεχή αύξηση του δανεισμού από το εξωτερικό. Επίσης, ένα υπέρμετρα μεγάλο μέρος της παραγωγής ακόμη και των κλάδων που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα προοριζόταν να απορροφηθεί από την εγχώρια αγορά και στηριζόταν, έως το 2009, στη συνεχή αύξηση της εγχώριας ζήτησης. Επομένως, η μεγάλη και απότομη πώση αυτής της ζήτησης (λόγω της διακοπής του δανεισμού από το εξωτερικό) είχε εξαιρετικά αρνητικές συνέπειες στην παραγωγή και στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία αυτών των κλάδων, που είναι ακόμη έως σήμερα πολύ μεγαλύτερη από την αύξηση της παραγωγής για εξαγωγές και για υποκατάσταση εισαγωγών. Ωστόσο, από το 2010 η εξωστρέφεια των επιχειρήσεων που λειτουργούν στους κλάδους που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα αυξάνει με γρήγορους ρυθμούς, παρά τα εμπόδια που υπήρξαν το 2012 και στις αρχές του 2013 στους τομείς της χρηματοδότησης και της αβεβαιότητας για τη θέση της χώρας στη Ζώνη του Ευρώ.

Επιπλέον, η πτωτική πορεία της εγχώριας ζήτησης περιορίζεται από το 2014, ενώ από το 2015 αναμένεται να εισέλθει ξανά σε αυξητική πορεία. Η αύξηση δε της εγχώριας ζήτησης από εδώ και πέρα θα στηρίζεται σε εισοδήματα και αγοραστική δύναμη που θα αποκτώνται όχι πια από το πλεόνασμα του ΛΚ, αλλά από την εγχώρια παραγωγή και από το πλεόνασμα του εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών της χώρας. Από τη δραστηριοποίηση, δηλαδή, των συντελεστών της παραγωγής, και ιδιαίτερα του ανθρώπινου δυναμικού – σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι στο παρελθόν, σε κλάδους της οικονομίας που παράγουν εξαγωγίμα προϊόντα, καθώς και προϊόντα υποκατάστασης εισαγόμενων. Δηλαδή, στον τουρισμό (που μας δείχνει τον δρόμο της ανάπτυξης ήδη από το 2013), τη γεωργία και τη μεταποιητική βιομηχανία (όπου οι εξαγωγές αυξάνονται ήδη με εντυπωσιακούς ρυθμούς), καθώς και στην εξαγωγική ενέργεια (π.χ., από ΑΠΕ), στην υγεία (ιατρικός τουρισμός) και στην εκπαίδευση (ιδιαίτερα με την εκλογίκευση της λειτουργίας των ελληνικών πανεπιστημίων), κ.ά. Πιο αναλυτικά:

Η λειτουργία του ελληνικού οικονομικού συστήματος έως το 2009 σε σύγκριση με το αντίστοιχο γερμανικό

Με τον πιο εκλαϊκευμένο (απλοποιημένο) τρόπο η λειτουργία του ελληνικού οικονομικού συστήματος έως το 2009 θα μπορούσε να περιγραφεί όπως στον Πίνακα 1, σε σύγκριση με τη λειτουργία του αντίστοιχου γερμανικού συστήματος, για να γίνει κατανοητή η βασική διαφορά της φιλοσοφίας της οικονομικής πολιτικής που διαμόρφωσε τα δύο αυτά συστήματα. Στην Ελλάδα, τα εισοδήματα που προέκυπταν από την εγχώρια παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών ανάγονται αρχικά σε € 100. Επιπλέον αυτών, η Ελλάδα είχε τη σπάνια τύχη να έχει καθαρές μεταβιβαστικές εισροές εισοδημάτων και κεφαλαίων από το εξωτερικό σε ετήσια βάση ύψους € 10, αυξάνοντας το ετήσιο διαθέσιμο προς δαπάνη εισόδημα στην εγχώρια οικονομία σε € 110. Παρ' όλα αυτά, αυτή η ενισχυμένη αγοραστική δύναμη δεν θεωρήθηκε ποτέ αρκετή, έως το 2009, για να καλύψει τις ανάγκες των κατοίκων της χώρας, όπως αυτές προσδιορίζονταν όχι με βάση τον εισοδηματικό περιορισμό των διαθέσιμων πόρων (δηλαδή των € 110), αλλά από τις ανάγκες υλοποίησης των υποσχέσεων των παντός είδους παροχών που παρέχονταν απλόχερα από το πολιτικό σύστημα της χώρας. Το ερώτημα ήταν: Πόσα

επιπλέον μπορούμε να δανειστούμε από το εξωτερικό στην τρέχουσα περίοδο για να γίνει δυνατή η χρηματοδότηση αυτών των υποσχέσεων για παροχές; Ας υποθέσουμε ότι η εκτίμηση ήταν ότι θα μπορούσαμε να δανειστούμε επιπλέον € 11. Δανειζόμαστε τότε και αυτά τα επιπλέον € 11 αυξάνοντας την εγχώρια δαπάνη στα € 121 για να καλύψουμε τις ως άνω αυξημένες ανάγκες. Στην επόμενη χρονιά η εγχώρια παραγωγή έδινε εισοδήματα € 105 και οι εισροές από τις μεταβιβάσεις εισοδημάτων και κεφαλαίων από το εξωτερικό ανέρχονταν στα € 13 αυξάνοντας τα εγχώρια διαθέσιμα εισοδήματα σε € 118. Ωστόσο, υπήρχε η δυνατότητα να δανειστούμε και επιπλέον € 12 από τους ξένους δανειστές μας. Το πολιτικό σύστημα της χώρας προχωρούσε με ικανοποίηση και σε αυτό τον δανεισμό που του επέτρεπε να ικανοποιήσει όσο το δυνατόν περισσότερες εγχώριες ανάγκες που προέκυπταν από τις υποσχέσεις παροχών και τις ανάγκες ικανοποίησης των συνεχώς διογκούμενων αιτημάτων από όλες τις τάξεις του πληθυσμού. Έτσι, ενώ τα εισοδήματα από την εγχώρια παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών ανέρχονταν στα € 105, η εγχώρια δαπάνη διογκωνόταν στα € 130. Και το σύστημα συνέχισε να λειτουργεί απρόσκοπτα με αυτό τον τρόπο έως το 2008, όταν ο καθαρός δανεισμός της χώρας από το εξωτερικό (δηλαδή το πλεόνασμα του ΛΚ) ανήλθε στα € 30 δις, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια. Και τότε, η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση συνέβαλε στην απότομη διακοπή του ξένου δανεισμού και στο σκάσιμο της «φούσκας» της συνεχούς διόγκωσης της εγχώριας ζήτησης μετά το 2009.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Συγκριτικό υπόδειγμα λειτουργίας της ελληνικής και γερμανικής οικονομίας έως το 2009						
	ΕΛΛΑΔΑ			ΓΕΡΜΑΝΙΑ		
	1ο έτος	2ο έτος	3ο έτος	1ο έτος	2ο έτος	3ο έτος
Εισοδήματα από την εγχώρια παραγωγή	100	105	110	100	105	110
Εισοδηματικές και κεφαλαιακές μεταβιβάσεις	10	13	14	-5	-6	-7
Συνολικά διαθέσιμα εισοδήματα	110	118	124	95	99	103
Πλεόνασμα Λογαριασμού Κεφαλαίων	11	12	15	-15	-17	-19
Συνολική εγχώρια δαπάνη	121	130	139	80	82	84
Σημείωση: Χρησιμοποιούνται υποθετικές τιμές για να δείξουν τη γενική φιλοσοφία της πολιτικής.						

Η βασική φιλοσοφία της οικονομικής πολιτικής της Γερμανίας καθίσταται επίσης εμφανής από το επεξηγηματικό παράδειγμα που παρατίθεται στον Πίνακα 1. Η βασική διαφορά έως τώρα ήταν ότι ενώ στην Ελλάδα το μεγάλο μέγεθος σε κάθε χρονική περίοδο ήταν η εγχώρια δαπάνη, όπως θα εξηγηθεί στη συνέχεια και με πραγματικά στοιχεία, στη Γερμανία το μεγάλο μέγεθος ήταν και είναι πάντοτε η εγχώρια παραγωγή. Ενώ στην Ελλάδα, κινητήριος μοχλός της οικονομίας ήταν η εγχώρια ζήτηση, που ενισχυόταν με εισροή εισοδημάτων και κεφαλαίων και με δανεισμό από το εξωτερικό, στη Γερμανία, κινητήριος μοχλός της οικονομίας ήταν και είναι η παγκόσμια ζήτηση και η εγχώρια παραγωγή διεθνώς ανταγωνιστικών προϊόντων με συνεχή και μεγάλα ελλείμματα (από τις αρχές της μεταπολεμικής περιόδου) στον λογαριασμό κεφαλαίων του εξωτερικού ισοζυγίου πληρωμών της. Αντί να δανείζεται από το εξωτερικό, όπως θα μπορούσε να κάνει και μάλιστα σε απεριόριστες ποσότητες, για να φουσκώνει την εγχώρια ζήτηση στην οικονομία της, η Γερμανία χρησιμοποιεί τα εισοδήματα που παράγει στην εγχώρια οικονομία της για να δανείζει, με μεγάλα ποσά και να φουσκώνει την εγχώρια ζήτηση, τις χώρες στις οποίες εξάγει τα προϊόντα της. Ίδια πολιτική με τη Γερμανία εφαρμόζουν και η Κίνα και άλλες χώρες της ΝΑ Ασίας μετά το 1997 και εφαρμόζε και η Ιαπωνία έως πρόσφατα.

Η χαμηλή διεθνής ανταγωνιστικότητα όταν εκλαμβάνεται ως εγγενές χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας

Όπως τονίστηκε στην Εισαγωγή, η λειτουργία του οικονομικού συστήματος στην Ελλάδα προσδιορίστηκε από την επικρατούσα άποψη για τη λειτουργία της οικονομίας και για την αναπτυξιακή πολιτική στη χώρα έως το 2009, η οποία συνοψιζόταν περιληπτικά στα ακόλουθα:

- (α) *Λαμβανόταν ως δεδομένο ότι η χαμηλή ανταγωνιστικότητα αποτελούσε ουσιαστικά εγγενές χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας και των επιμέρους κλάδων της.*

Στις πιο εμπεριστατωμένες αναλύσεις, ως προσδιοριστικοί παράγοντες της χαμηλής ανταγωνιστικότητας αναφέρονταν (και αναφέρονται ακόμη και σήμερα) ο περιορισμένος βαθμός διάδοσης της καινοτομίας στην Ελλάδα, καθώς και το περιορισμένο ύψος των επενδύσεων στη γνώση και σε έρευνα και τεχνολογία, η γραφειοκρατία και η διαφθορά που ήταν αδύνατον να αντιμετωπιστούν (ιδιαίτερα στην Ελλάδα), η εκτεταμένη φοροδιαφυγή που συνεπαγόταν (και συνεπάγεται) υψηλή φορολογική επιβάρυνση των συνεπών φορολογουμένων, το κόστος του χρήματος (το οποίο ωστόσο είχε ελαχιστοποιηθεί στη δεκαετία του 2000), το κόστος της ενέργειας (που ωστόσο πάντοτε ήταν χαμηλότερο στην Ελλάδα από ό,τι στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες), το χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης της εγχώριας οικονομικής υποδομής (η οποία, ωστόσο σημείωσε αξιοσημείωτη βελτίωση στις δεκαετίες του 1990 και του 2000) κ.ά. *Αντίθετα, από πολλούς αναλυτές και από το πολιτικό σύστημα της χώρας υποστηριζόταν (και εξακολουθεί να υποστηρίζεται από ορισμένες πλευρές) ότι η χαμηλή ανταγωνιστικότητα δεν προσδιοριζόταν στην Ελλάδα από τις υψηλές και ταχέως αυξανόμενες, ιδιαίτερα στην περίοδο 2000-2009, αμοιβές των εργαζομένων. Επίσης, υποβαθμιζόταν σε σημαντικό βαθμό η αρνητική επίπτωση στην ανταγωνιστικότητα που προέκυπτε από την αρτηριοσκληρωτική λειτουργία της αγοράς εργασίας, στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, ιδιαίτερα όπως αυτή η αγορά λειτουργούσε έως το 2009.* Κατά συνέπεια, υποστηριζόταν ότι το υψηλό και ταχέως αυξανόμενο κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην εγχώρια οικονομία, ιδιαίτερα δε στην περίοδο 2001-2009, δεν θα έπρεπε να λαμβάνεται ως ένδειξη επιδείνωσης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.¹

Αυτές οι θεωρίες, προφανώς, δεν ελάμβαναν (και δεν λαμβάνουν ακόμη και σήμερα) υπόψη τους το γεγονός ότι οι αμοιβές των εργαζομένων, ιδιαίτερα όπως διαμορφώνονταν και αυξάνονταν ταχύτατα στη δεκαετία του 2000, κρίνονταν υψηλές στην Ελλάδα, ακριβώς διότι στηρίζονταν σε πολύ μεγάλο βαθμό στα διαθέσιμα που εξασφάλιζαν το Δημόσιο και οι επιχειρήσεις με τη συνεχή αύξηση του δανεισμού τους από το εξωτερικό και συνδυάζονταν στη χώρα μας με χαμηλό βαθμό διάδοσης της καινοτομίας, με αδυναμία αποδοτικής διοίκησης (λόγω, κυρίως, της αρτηριοσκληρωτικής λειτουργίας της αγοράς εργασίας) και, γενικά, με ένα αντι-επιχειρηματικό πλαίσιο λειτουργίας της οικονομίας που οδηγούσε σε χαμηλούς ρυθμούς αύξησης των παραγωγικών επενδύσεων και της παραγωγικότητας. Το πρόβλημα ήταν ότι οι μισθοί αυξάνονταν πριν την ανάπτυξη της καινοτομίας και της γνώσης μέσω της προσέλκυσης παραγωγικών επενδύσεων, πριν την ανάπτυξη των αναγκαίων υποδομών και πριν την εφαρμογή αποδοτικών επιχειρηματικών και διοικητικών σχημάτων στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, που θα εξασφάλιζαν την παραγωγή διεθνώς ανταγωνιστικών προϊόντων παρά την αύξηση των μισθών. Έτσι, με την ταχεία αύξησή τους έκαναν τις επενδύσεις σε νέες τεχνολογίες, σε καινοτομίες και σε γνώση, μη ανταγωνιστικές και απαγορευτικές. Γενικά, όταν οι μισθοί αυξάνονται χωρίς να αυξάνεται ανάλογα και η παραγωγικότητα της εργασίας με τις επενδύσεις και τη βελτίωση της λειτουργίας του παραγωγικού δυναμικού της οικονομίας, τότε μόνο αυξάνεται το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Αυτό συνέβαινε στην Ελλάδα έως το 2009 λόγω του συνεχώς διογκούμενου δανεισμού από το εξωτερικό.

¹ Οι απόψεις αυτές ασφαλώς δεν απηχούσαν την άποψη της Τράπεζας της Ελλάδος, όπως αυτή είχε διατυπωθεί σε επανειλημμένες Εκθέσεις της, σύμφωνα με την οποία «η αύξηση των πραγματικών μισθών (στην Ελλάδα) πρέπει να υπολείπεται της αύξησης της παραγωγικότητας και η αύξηση των ονομαστικών μισθών πρέπει να ισούται με το άθροισμα της αύξησης της παραγωγικότητας και του μέσου πληθωρισμού στη Ζώνη του Ευρώ (και όχι στην Ελλάδα), έως ότου επιτευχθεί η εξάλειψη της διαφοράς του πληθωρισμού». Ωστόσο, η ΤτΕ δεν επέβαλε (ή δεν είχε τη δυνατότητα να επιβάλει) τη δραστική μείωση του δημόσιου (αλλά και του ιδιωτικού) δανεισμού από το εξωτερικό, δηλαδή τη δραστική μείωση του πλεονάσματος του ΛΚ, που θα υποχρέωνε τις κυβερνήσεις και τις επιχειρήσεις να εφαρμόσουν την πολύ σωστή πρότασή της.

Το σπουδαιότερο, ωστόσο, ήταν ότι η διατύπωση των θεωριών περί αθωότητας των μισθολογικών αμοιβών και των ανεξέλεγκτων παροχών όσον αφορά την επίπτωσή τους στην ανταγωνιστικότητα, δημιούργησαν τη δικαιολογητική βάση και έδωσαν τη δυνατότητα για συνεχείς υπέρμετρα υψηλές αυξήσεις αυτών των μισθολογικών αμοιβών και παροχών και για αύξηση της μη παραγωγικής απασχόλησης και για αντιοικονομική οργάνωση και σπατάλη πόρων στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα με στήριγμα τον συνεχώς αυξανόμενο δανεισμό από το εξωτερικό, ιδιαίτερα πάντοτε στη δεκαετία του 2000. Ο ενοχλητικός περιορισμός, σύμφωνα με τον οποίο η πολιτική αυτή των ανεξέλεγκτων παροχών θα μπορούσε να συμβάλει στη μείωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της εγχώριας οικονομίας – εις βάρος της εγχώριας παραγωγής και υπέρ των εισαγωγών, είχε αποδυναμωθεί.

(β) *Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη, η χαμηλή ανταγωνιστικότητα –που προσδιοριζόταν, όπως προαναφέρθηκε, από παράγοντες για τους οποίους κανείς δεν μπορούσε να κάνει τίποτα– οδηγούσε στα μεγάλα και αυξανόμενα ελλείμματα στον δημόσιο τομέα και στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (ΙΤΣ) της χώρας.*

Η Ελλάδα έχει μεγάλο έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών της διότι η βιομηχανία της, οι εξαγωγίμοι φυσικοί της πόροι και ο γεωργικός της τομέας και ακόμη και ο τομέας του τουρισμού δεν ήταν ανταγωνιστικοί (για τους εξωγενείς λόγους που προαναφέρθηκαν).² Ωστόσο, η επίκληση της χαμηλής διεθνούς ανταγωνιστικότητας δεν μπορεί να εξηγήσει το γιατί η Ελλάδα είχε έως πρόσφατα μεγάλα και αυξανόμενα ελλείμματα και στο ΙΤΣ της, παρά το ότι τα εισοδήματα που αποκτώνται από την εγχώρια παραγωγή στην Ελλάδα ενισχύονται επιπλέον και με τα σημαντικά εισοδήματα και τους πόρους που εισρέουν στη χώρα από τους λεγόμενους άδηλους πόρους (ναυτιλία, μεταναστευτικά εμβάσματα, τρέχουσες και κεφαλαιακές μεταβιβάσεις από την Ευρωπαϊκή Ένωση, κ.ά.). Τα πρόσθετα αυτά εισοδήματα αποκτώνται σε χώρες εκτός Ελλάδας και εισέρχονται για να δαπανηθούν στην εγχώρια οικονομία, αυξάνοντας την εγχώρια δαπάνη κατά 10% περίπου σε σχέση με τα διαθέσιμα εισοδήματα που αποκτώνται από την εγχώρια παραγωγή. Παρ' όλα αυτά και αυτή η διογκωμένη αγοραστική δύναμη δεν ήταν αρκετή για να καλύψει τις ανάγκες για κατανάλωση και επενδύσεις των εγχώριων κατοίκων της χώρας, όπως αυτές προσδιορίζονταν από το εγχώριο πολιτικό σύστημα που λειτουργούσε, προφανώς, χωρίς εμφανείς εισοδηματικούς περιορισμούς. Έτσι, η μεγιστοποίηση κατά το δυνατό και του δανεισμού από το εξωτερικό θεωρήθηκε επίσης αναγκαία στις προηγούμενες δεκαετίες, διότι οι υποσχέσεις παροχών από το σύνολο του πολιτικού συστήματος που έπρεπε να ικανοποιηθούν κάθε φορά ήταν εξαιρετικά προωθημένες και επιβάρυναν δυσανάλογα τα δημόσια οικονομικά της χώρας.³

(γ) *Σε αυτό το πλαίσιο, η μεγιστοποίηση κάθε χρόνο του ξένου δανεισμού και της αυτόνομης εισροής κεφαλαίων από το εξωτερικό είχε ως μοναδικό (υποτιθέμενο) περιορισμό τη βιωσιμότητα αυτών των εισροών κεφαλαίων στη μακροπρόθεσμη περίοδο, χωρίς να εξετάζεται η επίπτωσή τους στην ανταγωνιστικότητα της εγχώριας παραγωγής.*

² Ειδικότερα, σχετικά με τις αιτίες της αύξησης των ελλειμμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και της χαμηλής ανταγωνιστικότητας, η Τράπεζα της Ελλάδος υποστηρίζει τα ακόλουθα: Στη δεκαετία του 2000, το έλλειμμα στις εξωτερικές συναλλαγές της Ελλάδας διευρυνόταν παράλληλα με τη μακρά ανοδική φάση της ανάπτυξης της οικονομίας, η οποία υπερέβαινε το 4% έως το 2007. Έτσι, το έλλειμμα του ΙΤΣ αυξήθηκε από 4% του ΑΕΠ στο τέλος της δεκαετίας του 1990 στο 14% του ΑΕΠ το 2008. Η ανοδική τάση του ελλείμματος στο ΙΤΣ «εξηγείται εν μέρει από την αύξηση του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου, το οποίο διευρυνόταν όχι μόνο λόγω του υψηλού ρυθμού ανόδου της εγχώριας ζήτησης αλλά και εν μέρει για λόγους που σχετίζονται με την ένταξη της χώρας στη Ζώνη του Ευρώ, καθώς και εξαιτίας διαρθρωτικών δυσκαμψιών και πολλών άλλων παραγόντων που προκαλούν τις διαρκείς και επίμονες απώλειες ανταγωνιστικότητας». Βλέπε, Τράπεζα της Ελλάδος (Σεπτέμβριος 2010, σελ. 6). Προφανώς, η ΤτΕ δεν συνδέει το συνεχές φούσκωμα της εγχώριας ζήτησης και τις απώλειες ανταγωνιστικότητας με τα πλεονάσματα του ΛΚ, όπως υποστηρίζεται στην παρούσα μελέτη.

³ Για παράδειγμα, χαρακτηριστικές ήταν οι εξαγγελίες για κατώτατο μηνιαίο μισθό στα € 1.300, από € 876 που ήταν έως τις αρχές του 2012, καθώς και για δωρεάν υγεία και παιδεία ακόμη και για τους πλούσιους, για κοινωνική ασφάλιση και παροχή συντάξεων και άλλων παροχών δυσανάλογα υψηλών σε σχέση με τη συνταξιοδοτική αποταμίευση του κάθε ασφαλισμένου, για ασφάλιση από καταστροφές χωρίς εισφορές, για υψηλού επιπέδου υποδομές αλλά χωρίς διόδια ή ανάκτηση κόστους από τους χρήστες, για δωρεάν διακοπές, δωρεάν θεάματα, δωρεάν παραλίες, για άτοκα δάνεια για αγορά κατοικιών, για αυξημένη και υψηλόμισθη απασχόληση στον δημόσιο τομέα, για απαγόρευση των απολύσεων στον ιδιωτικό τομέα, κ.ά., χωρίς σαφείς προϋπολογισμούς από τους οποίους να φαίνεται με αξιόπιστο τρόπο η προέλευση των πόρων για την ικανοποίηση όλων αυτών των «αναγκών».

Είναι χαρακτηριστικό ότι στη δεκαετία του 2000 ακόμα και οι εγχώριες επιχειρήσεις μετέφεραν την παραγωγή τους σε χώρες χαμηλού κόστους και στη συνέχεια εισήγαγαν τα προϊόντα στην Ελλάδα, για να επωφεληθούν από την αυξημένη ζήτηση στην εγχώρια οικονομία. Επίσης, η δυνατότητα της χρηματοδότησης των εγχώριων επενδύσεων, αλλά και της κατανάλωσης, με εισροή κεφαλαίων και με (χαμηλού κόστους) δανεισμό από το εξωτερικό, ελαχιστοποίησε, με την πάροδο των ετών, την εγχώρια αποταμίευση. Έτσι, η συνολική κατανάλωση (ιδιωτική και δημόσια) έφτασε να αποτελεί το υπέρμετρα υψηλό 108,6% του ΑΕΠ της χώρας το 2008, έναντι 77,0% του ΑΕΠ στη Γερμανία.

(δ) *Η πολιτική των γενικευμένων παροχών και της συνεχούς υπέρμετρης αύξησης της εγχώριας ζήτησης – χωρίς εμφανή αίσθηση εισοδηματικών περιορισμών– που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα έως το 2009, είχε τη στήριξη και των φερόμενων ως Κείνσιανών υποδειγμάτων για τον προσδιορισμό της οικονομικής μεγέθυνσης της χώρας.*

Σημειώνεται ότι αυτά τα υποδείγματα εφαρμόζονται στην Ελλάδα ανεξαρτήτως της ακαταλληλότητάς τους λόγω του πολύ μικρού μεγέθους της και της ιδιαιτερότητας της διάρθρωσης του εξωτερικού ισοζυγίου πληρωμών της. Έδειχναν δε, τουλάχιστον έως το 2007, ότι η μεγέθυνση της ελληνικής οικονομίας προσδιοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από τη συνεχή αύξηση της εγχώριας ζήτησης, με την αύξηση των πρωτογενών ελλειμμάτων του δημόσιου τομέα που χρηματοδοτούνταν με συνεχώς αυξανόμενο καθαρό δανεισμό από το εξωτερικό. Αυτά τα ίδια υποδείγματα χρησιμοποιούνται και σήμερα για να δείξουν ότι η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας δεν είναι δυνατή στα επόμενα χρόνια (2014-2020), λόγω της υποχρέωσης της χώρας για τη δημιουργία και διατήρηση στην περίοδο αυτή σημαντικών πρωτογενών πλεονασμάτων στον προϋπολογισμό της γενικής της κυβέρνησης και πλεονασμάτων, επίσης, στο ΙΤΣ της.

Στο επόμενο Κεφάλαιο επιδιώκεται να δείχθει ότι η χαμηλή ανταγωνιστικότητα και οι (αρνητικές) επιπτώσεις της στην ανάπτυξη της οικονομίας προσδιορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό από τα μεγάλα πλεονάσματα στο ΛΚ, τα οποία με τη σειρά τους προσδιορίστηκαν από την οικονομική πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων στην περίοδο 1975-2009.⁴ Επιπλέον, είναι τώρα εμφανές ότι οι ανωτέρω απόψεις περί ανταγωνιστικότητας, που είναι ανεξάρτητη από την ακολουθούμενη μακροοικονομική (και ιδιαίτερα εισοδηματική) πολιτική, και η οικονομική πολιτική που συνεπάγονταν, συνέβαλαν αποφασιστικά στη δημιουργία των συνθηκών που οδήγησαν τελικά στην υπερχρέωση της χώρας και στη μεγάλη κρίση.

Η χαμηλή ανταγωνιστικότητα ως αποτέλεσμα της οικονομικής πολιτικής της μεγιστοποίησης του πλεονάσματος στον λογαριασμό κεφαλαίων

Η χαμηλή (και επιδεινούμενη) διεθνής ανταγωνιστικότητα της εγχώριας οικονομίας προσδιορίστηκε κατά κύριο λόγο από την πολιτική της μεγιστοποίησης της εγχώριας ζήτησης και δαπάνης σε κάθε περίοδο, με εκμετάλλευση κάθε δυνατότητας που είχε η χώρα για προσφυγή σε δανεισμό από το εξωτερικό με συνεχή αύξηση των πλεονασμάτων στον λογαριασμό κεφαλαίων (ΛΚ) του ελληνικού ισοζυγίου πληρωμών. Ιδιαίτερα δε μετά την ένταξη της χώρας στη Ζώνη του Ευρώ, θεωρήθηκε ότι ο περιορισμός για διατήρηση βιώσιμων πλεονασμάτων στο ΛΚ (ελλειμμάτων στο ΙΤΣ) του ελληνικού ισοζυγίου πληρωμών είχε πια καταργηθεί και ότι το ισοζύγιο πληρωμών δεν ήταν πια εμπόδιο στην προσπάθεια ταχείας αύξησης της εγχώριας δαπάνης για την ικανοποίηση των πολλαπλών αιτημάτων για αυξήσεις μισθών και συντάξεων, της μη ανταγωνιστικής απασχόλησης (ιδιαίτερα στον δημόσιο τομέα) και των παντός είδους παροχών σε κάθε τομέα της οικονομίας, με συνεχή αύξηση των ελλειμμάτων του δημόσιου τομέα. Η χώρα είχε πια, στη δεκαετία του 2000, τη δυνατότητα να δανείζεται με εξαιρετικά χαμηλά επιτόκια (να εκδίδει μακροπρόθεσμα ομόλογα με ελάχιστο περιθώριο κινδύνου από τα αντίστοιχα γερμανικά ομόλογα) και εκμεταλλεύτηκε πλήρως αυτή τη δυνατότητα αυξάνοντας τα ελλείμματα του δημόσιου τομέα στο 15,6% του ΑΕΠ το 2009 και το δημόσιο χρέος στο 129,5% του ΑΕΠ.

⁴ Βλέπε επίσης: Δ. Κ. Μαρούλης (1992).

Αυτή η πολιτική της υπέρμετρα επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής –με μεγιστοποίηση σε κάθε περίοδο των πλεονασμάτων στο ΛΚ της χώρας– ήταν η πολιτική που οδήγησε στη διατήρηση σε χαμηλά επίπεδα της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της χώρας και ιδιαίτερα της ανταγωνιστικότητας των κλάδων της οικονομίας της που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα. Οδήγησε επίσης στο πολύ χαμηλό ποσοστό των ελληνικών εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στο ΑΕΠ της χώρας και μάλιστα σε συσχέτιση με το πολύ υψηλότερο ποσοστό των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών.

Τα δημόσια ελλείμματα και ο δανεισμός από το εξωτερικό, σε συνδυασμό με τις σημαντικές εισροές εισοδημάτων στη χώρα από το εξωτερικό μέσω του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της, χρηματοδοτούσαν για δεκαετίες στην Ελλάδα ένα εξαιρετικά υψηλό και συνεχώς αυξανόμενο, και μη βιώσιμο, επίπεδο εγχώριας ζήτησης. Με αυτό τον τρόπο συνέβαλαν στην υπερδιόγκωση των κλάδων της οικονομίας που ήταν προστατευμένοι από τον ανταγωνισμό από το εξωτερικό, συμπεριλαμβανομένων και της απασχόλησης και των αμοιβών του εργατικού δυναμικού σε αυτούς τους κλάδους και ιδιαίτερα στις υπηρεσίες, τους οργανισμούς και τις επιχειρήσεις του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Οι μεγάλες αυξήσεις των αμοιβών στους προστατευμένους κλάδους διαχέονταν αναπόφευκτα και σε αυξήσεις στις μισθολογικές αμοιβές στους κλάδους που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα, μέσω και της αρτηριοσκληρωτικής λειτουργίας της εγχώριας αγοράς εργασίας έως και το 2010. Οι συνεχείς αυξήσεις στα εγχώρια εισοδήματα, με χρηματοδότησή τους σε μεγάλο βαθμό με δανεισμό από το εξωτερικό, διατηρούσαν σε κερδοφόρα λειτουργία ένα υπέρμετρα μεγάλο πλήθος (σε σχέση με το μέγεθος της χώρας) μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων και καταστημάτων και ελεύθερων επαγγελματιών, των οποίων η λειτουργία στηριζόταν όχι στην ανταγωνιστική παραγωγή τους αλλά στο χρήμα που έριχναν στην αγορά οι ελληνικές κυβερνήσεις. Κινητήριος μοχλός της εγχώριας ανάπτυξης ήταν η εγχώρια ζήτηση και τα πλεονάσματα στον λογαριασμό κεφαλαίων και σε άλλα ισοζύγια του ελληνικού ισοζυγίου πληρωμών. Η διεθνής ανταγωνιστικότητα της εγχώριας παραγωγής δεν λαμβανόταν υπόψη. Οι επενδύσεις στον δημόσιο τομέα μπορούσαν να πραγματοποιούνται με σημαντικές υπερτιμολογήσεις, διότι τα χρήματα ήταν διαθέσιμα με τον δανεισμό από το εξωτερικό. Οι επενδύσεις στον ιδιωτικό τομέα προωθούνταν σε μεγάλο βαθμό με τις κρατικές επιχορηγήσεις και εγγυήσεις, οι οποίες παρέχονταν με σχετική ευκολία διότι υπήρχε ο δανεισμός από το εξωτερικό, παρά το ότι οι επενδύσεις αυτές μπορεί να μην ήταν πάντοτε διεθνώς ανταγωνιστικές και βιώσιμες.

Συνολικά, η άπλητη διαθεσιμότητα χρηματοδοτικών πόρων στη χώρα με τα πλεονάσματα στο ΛΚ και στα ισοζύγια εισοδηματικών και κεφαλαιακών μεταβιβάσεων συνέβαλε στη λειτουργία της ελληνικής οικονομίας, και ιδιαίτερα των κλάδων της που είναι εκτεθειμένοι στον διεθνή ανταγωνισμό, με χαμηλή διεθνή ανταγωνιστικότητα. Αυτό δεν ήταν εγγενές χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας. Προσδιορίστηκε έως το 2009 κυρίως από την οικονομική πολιτική που είχε πάντοτε (πριν από την κρίση) ως στόχο τη μεγιστοποίηση των πλεονασμάτων στον ΛΚ ακόμη και χωρίς τήρηση των περιορισμών που ήταν αναγκαίοι για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας του δημόσιου και του εξωτερικού χρέους της χώρας.

Σημειώνεται ότι, η ίδια αυτή υπέρμετρα επεκτατική δημοσιονομική πολιτική εφαρμόζεται στην Ελλάδα από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, όπως αναλύεται στη μελέτη του ΚΕΠΕ Δ. Κ. Μαρούλης (1992). Η μελέτη αυτή ανέλυε τότε τα προβλήματα και τις προϋποθέσεις που υπήρχαν για την ανάπτυξη των ελληνικών εξαγωγών στις δεκαετίες του 1990 και του 2000, μετά την είσοδο της χώρας στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά (ΕΕΑ). Η είσοδος στην ΕΕΑ είχε ως συνέπεια την κατάργηση των περιορισμών, απαγορεύσεων και δασμολογικών και άλλων επιβαρύνσεων στις εισαγωγές της χώρας και των επιδοτήσεων και των άλλων προνομίων στις εξαγωγές της. Αυτή η προοπτική είχε τότε προκαλέσει μεγάλη ανησυχία για την πορεία των κλάδων της χώρας που ήταν περισσότερο εκτεθειμένοι στον ανταγωνισμό από το εξωτερικό, δηλαδή των κλάδων που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα (γεωργία, ορυκτός πλούτος, μεταποιητική βιομηχανία, τουρισμός).

Ειδικότερα, στη μελέτη του 1992 διαπιστωνόταν *η ιδιαιτερότητα των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών του ελληνικού ισοζυγίου των εξωτερικών πληρωμών*, στο οποίο, όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, οι εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (εκτός των διεθνών μεταφορών), ύψους € 22,7 δις, χρηματοδοτούνταν: (1) μόνο κατά περίπου 28% από τις εξαγωγές αγαθών, (2) κατά 12% περίπου από τις εισπράξεις από τον εξωτερικό τουρισμό, (3) κατά 8,0% περίπου από τις καθαρές εισπράξεις (εισπράξεις μείον πληρωμές στο εξωτερικό) από την ποντοπόρο ναυτιλία, (4) κατά το πολύ σημαντικό ποσοστό ύψους 36% περίπου από το πλεόνασμα των λοιπών

άδηλων πόρων (ΛΑΠ), δηλαδή από τα μεταναστευτικά εμβάσματα, τις εισροές από την ΕΟΚ, τις αναλήψεις από καταθέσεις σε δραχμές μετατρέψιμες και από τους λοιπούς άδηλους πόρους, και (5) κατά το υπόλοιπο, 16% περίπου, χρηματοδοτούνταν από το πλεόνασμα του λογαριασμού κεφαλαίων (ΛΚ).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Η διάρθρωση του ελληνικού ισοζυγίου πληρωμών								
	1990		2004		2008		2012	
	Εκατ. \$	% Συμμετοχή	Εκατ. €	% Συμμετοχή	Εκατ. €	% Συμμετοχή	Εκατ. €	% Συμμετοχή
Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	22.682	100,0%	43.636	100,0%	71.476	100,0%	47.665	100,0%
Εξαγωγές αγαθών και λοιπών υπηρεσιών	6.365	28,1%	15.741	36,1%	23.055	32,3%	25.813	54,2%
Τουρισμός	2.587	11,4%	10.348	23,7%	11.636	16,3%	10.024	21,0%
Ναυτιλία	1.762	7,8%	7.642	17,5%	9.872	13,8%	6.964	14,6%
Εισοδήματα και μεταβιβάσεις	8.692	38,3%	1.638	3,8%	-3.794	-5,3%	1.607	3,4%
ΛΚ και τακτοποιητέα στοιχεία	3.606	15,9%	5.487	12,6%	30.707	43,0%	3.261	6,8%
Μεταβολή συναλλαγματικών διαθεσίμων	-330	-1,5%	2.611	6,0%	0	0,0%	-5	0,0%
ΠΗΓΗ: Τράπεζα της Ελλάδος								

Είχαμε δηλαδή ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 στην Ελλάδα μια οικονομία στην οποία η συνολική εγχώρια δαπάνη για κατανάλωση και επενδύσεις χρηματοδοτούνταν κατά περίπου 78% από εισοδήματα που προέκυπταν από παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών στην εγχώρια οικονομία και, επιπλέον, κατά περίπου 15% από εισοδήματα (ναυτιλιακά και μεταναστευτικά εμβάσματα, εισροές από την ΕΟΚ, δραχμοποιήσεις λογαριασμών ναυτικών και Ελλήνων μεταναστών, κ.ά.) που παράγονταν εκτός Ελλάδας και εισέρρεαν για να καταναλωθούν (ή να επενδυθούν, κυρίως σε κατοικίες) στην Ελλάδα και κατά ένα επιπλέον 7% περίπου από δανεισμό και καθαρές εισροές κεφαλαίων από το εξωτερικό.

Με βάση τα ανωτέρω, στη μελέτη του 1992 υποστηριζόταν ότι η συνεχής εισροή εισοδημάτων και κεφαλαίων από το εξωτερικό για να καταναλωθούν και να επενδυθούν στην εγχώρια οικονομία, επιπλέον των εισοδημάτων που αποκτώνται από την εγχώρια παραγωγή, συμβάλλει στην ανατίμηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας του εγχώριου νομίσματος με βάση τους σχετικούς δείκτες τιμών ή/και κόστους παραγωγής και, συνεπώς, στη συνεχή επιδείνωση (αν οι εισροές αυξάνονται με την πάροδο του χρόνου) της ανταγωνιστικότητας και τη σχετική συρρίκνωση των κλάδων της οικονομίας που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα. Οι οικονομικές διεργασίες που οδηγούν σε αυτά τα αποτελέσματα αναλύονται με το ακόλουθο απλό υπόδειγμα από τη θεωρία του διεθνούς εμπορίου.

2. Το υπόδειγμα της μικρής οικονομίας: Πλεονάσματα στο ισοζύγιο των άδηλων και στον λογαριασμό κεφαλαίων και επιπτώσεις στη διεθνή ανταγωνιστικότητα

Πρόκειται για τα ευρέως γνωστά παγκοσμίως αποτελέσματα της Ολλανδικής νόσου (Dutch disease effects) που έχουν αναλυθεί από πολλούς αναλυτές στη θεωρητική και εμπειρική έρευνα στον τομέα του διεθνούς εμπορίου, με τη χρήση του υποδείγματος της μικρής ανοικτής οικονομίας με δύο παραγωγικούς κλάδους, έναν που παράγει διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες και έναν που παράγει μη εμπορεύσιμα διεθνώς αγαθά και υπηρεσίες. Η οικονομία είναι τόσο μικρή που λαμβάνει τις τιμές των διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων της ως δεδομένες, όπως αυτές προσδιορίζονται από την προσφορά και τη ζήτηση στις παγκόσμιες αγορές.⁵

Με βάση το ανωτέρω υπόδειγμα, η συνεχής εισροή σημαντικών χρηματοοικονομικών πόρων από το εξωτερικό αυξάνει τις τιμές σε εγχώριο νόμισμα των μη εμπορεύσιμων διεθνώς προϊόντων, ενώ δεν επηρεάζει τις τιμές των εμπορεύσιμων, στα οποία η συνεπαγόμενη υπερβάλλουσα ζήτηση καλύπτεται με αυξημένες εισαγωγές από το εξωτερικό ή/και με μειωμένες εξαγωγές. Το υπόδειγμα αυτό έχει εφαρμοστεί και αναλυθεί στην περίπτωση της Ελλάδας, στην οποία η οικονομία επηρεάζεται από την ύπαρξη σημαντικών εισροών εισοδημάτων και κεφαλαίων από το εξωτερικό, όπως προαναφέρθηκε, και, επίσης, από την ύπαρξη του τουρισμού ως σημαντικού ταχέως αναπτυσσόμενου τομέα παραγωγής (booming sector) που επηρεάζει την ανάπτυξη των άλλων κλάδων της οικονομίας που είναι εκτεθειμένοι στον ανταγωνισμό από το εξωτερικό, στις μελέτες D. K. Maroulis (1986), Δ. Κ. Μαρούλης (1992) και Δ. Κ. Μαρούλης και Γ. Α. Προβόπουλος (2003).

Η λειτουργία του υποδείγματος στην πιο απλοποιημένη του μορφή παρουσιάζεται στον Πίνακα 3 πιο κάτω. Γίνεται η υπόθεση ότι οι εισαγωγές και οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται στην εγχώρια οικονομία είναι μια απλή συνάρτηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας του εγχώριου νομίσματος με βάση τον πιο αντιπροσωπευτικό σχετικό δείκτη τιμών ή κόστους παραγωγής ανάμεσα στην Ελλάδα και τους βασικούς εμπορικούς της εταίρους (q). Ειδικότερα, το q μπορεί να ισούται με το σταθμισμένο κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος των ανταγωνιστριών χωρών (e^*wf) σε ευρώ, διά το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην εγχώρια οικονομία (w_d), δηλαδή, $q = (e^*wf)/w_d$, όπου e είναι η σταθμισμένη συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ για την Ελλάδα. Το q είναι επίσης γνωστό ως η Πραγματική Σταθμισμένη Συναλλαγματική Ισοτιμία του Ευρώ για την Ελλάδα με βάση στο σχετικό Κόστος Εργασίας Ανά μονάδα Προϊόντος, ή ως REERULC, και καταρτίζεται και δημοσιεύεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Με βάση το ανωτέρω υπόδειγμα, αν η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη να χρηματοδοτεί τις εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών που πραγματοποιεί σε κάθε περίοδο μόνο με τις εισπράξεις της από τις εξαγωγές της στην ίδια περίοδο (περίπτωση (1) στον Πίνακα 3), τότε το ισοζύγιο πληρωμών της χώρας θα ισορροπούσε (αναγκαστικά), με τις εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών να διαμορφώνονται στα € 26,4 δις, δηλαδή στο ίδιο επίπεδο με τις εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, με το $q = 1,23$. Στην περίπτωση αυτή, τόσο το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών της χώρας (IA&Y), όσο και το ΙΤΣ της θα ήταν μηδενικά.

⁵ Πρόκειται για το κλασικό υπόδειγμα στη θεωρία του διεθνούς εμπορίου των Salter and Swan που προκύπτει από τα κλασικά άρθρα: a) Salter, W. E. G. (1959) και b) Swan, Trevor (1960). Το υπόδειγμα αυτό χρησιμοποιήθηκε και αναπτύχθηκε στις επόμενες δεκαετίες από πολλούς αναλυτές για να εκτιμηθούν οι επιπτώσεις στην οικονομία πολλών χωρών, και ιδιαίτερα στη βιομηχανία τους, από την εκρηκτική ανάπτυξη κάποιων κλάδων της οικονομίας που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα (π.χ. από την παραγωγή και εξαγωγές πετρελαίου ή φυσικού αερίου) και συμβάλλουν στη διατήρηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας των νομισμάτων των χωρών αυτών σε σχετικά υπερτιμημένα επίπεδα. Βλέπε, για παράδειγμα, Corden, W. M. and J. P. Neary (1982), Corden, W. M. (1981), Corden, W. M. (1981a), Buitert, W. H. and Purvis, D. D. (1982), Matsen, Egil and Torvik, Ragnar (2003). Βλέπε, επίσης, τη βιβλιογραφία που αναφέρεται στη Μελέτη D. K. Maroulis (1986), όπου εξετάζονται και οι πιο μακροπρόθεσμες (δυναμικές) επιπτώσεις στην οικονομία από τις συνεχείς μεγάλες εισροές κεφαλαίων από το εξωτερικό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Εισροές εισοδημάτων και κεφαλαίων από το εξωτερικό και ανατίμηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας του εγχώριου νομίσματος						
Τιμές παραμέτρων						
a	b	c	d	f	k	
3	24	35	7	10	5	
	Ισορροπία στο Εξωτερικό Ισοζύγιο Πληρωμών	q	$X=a+bq$	$M=c-dq$	Έλλειμμα Ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών	Έλλειμμα ΙΤΣ
(1) $M=X$	$q = (c+a)/(b+d)$	1,23	26,4	26,4	0,0	0
(2) $M=X+f$	$q = (c+a-f)/(b+d)$	0,90	18,7	28,7	-10,0	0
(3) $M=X+f+k$	$q = (c+a-f-k)/(b+d)$	0,74	14,8	29,8	-15,0	-10,0

f=Εισοδηματικές και κεφαλαιακές μεταβιβάσεις + καθαρές εισπράξεις από τη ναυτιλία
k=Πλεόνασμα Λογαριασμού Κεφαλαίων

Στην περίπτωση (2), ωστόσο, η Ελλάδα ευνοείται από το γεγονός ότι απολαμβάνει και ένα σημαντικό πλεόνασμα στο ισοζύγιο των άδηλων συναλλαγών της (καθαρές εισπράξεις από τη ναυτιλία συν μεταναστευτικά εμβάσματα συν εισροές εισοδηματικών και κεφαλαιακών μεταβιβάσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση, κ.ά.) της τάξης των € 10 δις ετησίως, αλλά με μηδενικό ισοζύγιο στον λογαριασμό κεφαλαίων της. Στην περίπτωση αυτή, οι εξαγωγές των εγχωρίως παραγόμενων αγαθών και υπηρεσιών θα είναι μειωμένες στα € 18,7 δις και οι εισαγωγές θα είναι αυξημένες στα € 28,7 δις, με το έλλειμμα στο ΙΑ&Υ της να διαμορφώνεται τώρα στα € 10 δις, όσο ακριβώς και το πλεόνασμα του ισοζυγίου των άδηλων συναλλαγών της. Στην περίπτωση αυτή, η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία του εγχώριου νομίσματος (q) έχει ανατιμηθεί στο 0,90, από το 1,23 που ήταν στην περίπτωση (1). Η ανατίμηση του q συνέβη λόγω της μεγαλύτερης συγκριτικά αύξησης του wd, σε σχέση με το e^*wf .

Τέλος, στην περίπτωση (3) η Ελλάδα εκτός του πλεονάσματος του ισοζυγίου των άδηλων (f) διατηρεί και ένα σημαντικό πλεόνασμα στον ΛΚ του εξωτερικού ισοζυγίου πληρωμών της ($k = € 5,0$ δις). Τότε, η ισορροπία στο ισοζύγιο πληρωμών επιτυγχάνεται με περαιτέρω ανατίμηση του q στο $q = 0,74$, με τις εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών να μειώνονται περαιτέρω στα € 14,8 δις και τις εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών να αυξάνονται στα € 29,8 δις. Το έλλειμμα στο ΙΑ&Υ της διαμορφώνεται τώρα στα € 15 δις, όσο ακριβώς και το πλεόνασμα του ισοζυγίου των άδηλων συναλλαγών της (€ 10 δις) συν το πλεόνασμα στο ΛΚ (€ 5,0 δις).

Με βάση το ανωτέρω υπόδειγμα, η συνεχής εισροή στην Ελλάδα εισοδηματικών και κεφαλαιακών πόρων από το εξωτερικό διατηρούσε έως πρόσφατα ένα υψηλό και συνεχώς αυξανόμενο επίπεδο εγχώριας ζήτησης, που ευνοούσε τον υψηλό πληθωρισμό στα μη εμπορεύσιμα και την ταχεία ανάπτυξη των κλάδων που παράγουν προϊόντα (αγαθά και υπηρεσίες) που δεν ήταν εκτεθειμένα στον διεθνή ανταγωνισμό.⁶ Σημειώθηκε έτσι η υπέρμετρη ανάπτυξη των κλάδων του εμπορίου –με εκατοντάδες χιλιάδες καταστήματα σε κάθε γωνιά της Ελλάδας, η αυξημένη απασχόληση στον δημόσιο τομέα– και μάλιστα με αποδοχές σημαντικά υψηλότερες από τον ιδιωτικό τομέα, η μεγάλη ανάπτυξη των προσωπικών επαγγελματιών –τα οποία είχαν και το επιπλέον πλεονέκτημα της δυνατότητας φοροδιαφυγής– και η ανάπτυξη ενός σημαντικού κύκλου παρασιτικών δραστηριοτήτων των οποίων η ύπαρξη ήταν αλληλένδετη με το συνεχές φούσκωμα της εγχώριας ζήτησης με βάση

⁶ Αυτός άλλωστε είναι ο κύριος μηχανισμός μέσω του οποίου αυξάνονται οι τιμές των μη εμπορεύσιμων προϊόντων σε σχέση με τα εμπορεύσιμα και το wd σε σχέση με το e^*wf .

την εντυπωσιακή αύξηση των εισροών εισοδημάτων και κεφαλαίων από το εξωτερικό. Στην πραγματικότητα, σε αυτό το περιβάλλον, διεθνώς ανταγωνιστική απασχόληση στους κλάδους του ιδιωτικού τομέα που παρήγαγαν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα στα προηγούμενα έτη (με αμοιβές ανάλογες με αυτές που διαμορφώνονταν στον δημόσιο τομέα) δεν ήταν ουσιαστικά δυνατή. Για τον λόγο αυτό αναπτύχθηκε η παράνομη απασχόληση μεταναστών και εγχώριων εργαζομένων, της οποίας το κόστος ήταν σημαντικά μειωμένο για την επιχείρηση, έναντι του κόστους που προέκυπτε με βάση την τότε ανελαστική λειτουργία της εγχώριας αγοράς εργασίας.

Η υπερ-ανάπτυξη των διεθνώς μη εμπορεύσιμων υπηρεσιών και δραστηριοτήτων συνδυάστηκε ασφαλώς με το χαμηλό και συνεχώς συρρικνούμενο ποσοστό στο ΑΕΠ της χώρας της γεωργίας (της οποίας η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία είχε ήδη συρρικνωθεί στο 3,5% του ΑΕΠ από το 2007, από 6,2% του ΑΕΠ το 2000) και της μεταποιητικής βιομηχανίας (της οποίας η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία είχε ήδη συρρικνωθεί στο 7,8% του ΑΕΠ από το 2007, από 9,2% του ΑΕΠ το 2000).⁷

Σε αυτό το πλαίσιο, όπως αναλύεται στη Μελέτη Δ. Κ. Μαρούλης (1992), στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 η ελληνική οικονομία λειτουργούσε σε ένα περιβάλλον σημαντικά ανατιμημένης πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής, υπό την επίδραση της ακολουθούμενης από τότε εξαιρετικά επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής, και σε μεγάλο βαθμό και της νομισματικής και της συναλλαγματικής πολιτικής, με την υποστήριξη των μεγάλων και αυξανόμενων πλεονασμάτων στο ισοζύγιο των άδηλων συναλλαγών, αλλά και με τη συνεχή διόγκωση του δανεισμού της χώρας από το εξωτερικό και του πλεονάσματος του ΛΚ της. Το γεγονός αυτό δημιουργούσε ένα πολύ δυσμενές ανταγωνιστικό περιβάλλον για τη λειτουργία των επιχειρήσεων και των κλάδων που ήταν εκτεθειμένοι στον διεθνή ανταγωνισμό. Έτσι, έως το 1992, η λειτουργία και η ανάπτυξή τους ήταν δυνατή μόνο κάτω από ένα περίπλοκο σύστημα προστασίας και επιδοτήσεων που εξασφάλιζαν ένα ελάχιστο επίπεδο εγχώριας παραγωγής και εξαγωγών. *Η μεγάλη ανατίμηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής αντισταθμιζόταν έως το 1992 από την προστασία (με δασμούς και ποσοτικούς περιορισμούς) από εισαγωγές και από την επιδότηση (και τη γενικότερη προνομιακή χρηματοδότηση) των εξαγωγών.* Το ερώτημα ήταν τότε τι θα γινόταν μετά την κατάργηση της προστασίας και των εξαγωγικών επιδοτήσεων. Πώς θα μπορούσαν να επιβιώσουν στο νέο περιβάλλον της ΕΕΑ οι κλάδοι της οικονομίας (γεωργία, παραδοσιακή βιομηχανία, τουρισμός, κ.λπ.) που αντιμετώπιζαν έντονο ανταγωνισμό από το εξωτερικό σε ένα περιβάλλον σημαντικά ανατιμημένης ισοτιμίας και χωρίς πια προστατευτικές πολιτικές; Αυτό είναι ασφαλώς το κλασικό ερώτημα στη θεωρία και πολιτική του διεθνούς εμπορίου για το πώς οι χώρες που επιβαρύνονται από τις ανατιμητικές επιπτώσεις που προκύπτουν από μεγάλες επίμονες –μεσομακροπρόθεσμα– εισροές εισοδημάτων και κεφαλαίων στις οικονομίες τους ή από την ταχεία ανάπτυξη κάποιου σημαντικού εξαγωγικού τους τομέα θα μπορέσουν να περιορίσουν την ανατίμηση για να επιτρέψουν την ομαλή λειτουργία και ανάπτυξη και των άλλων τομέων της οικονομίας τους που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα (αγαθά και υπηρεσίες).

2.1 Η οικονομική πολιτική για εξάλειψη της υπερτίμησης

Οι προτάσεις πολιτικής που διατυπώθηκαν στην ανωτέρω Μελέτη (Δ. Κ. Μαρούλης 1992), ως αναγκαία προϋπόθεση για την ανάπτυξη των ελληνικών εξαγωγών και της ελληνικής οικονομίας μέσα στην ενσωπιομένη ευρωπαϊκή αγορά, ήταν οι ακόλουθες:

Πρώτον, η αλλαγή στη φιλοσοφία της οικονομικής πολιτικής και *η εξάλειψη της υπερτίμησης της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής*, η οποία συντηρούνταν έως τότε σε υψηλά επίπεδα από τα σημαντικά πλεονάσματα στο ισοζύγιο των άδηλων συναλλαγών αλλά και στο ΛΚ.

Δεύτερον, η μακροοικονομική πολιτική στη 10ετία του 1990, δηλαδή στον προθάλαμο για την ένταξη στη Ζώνη του Ευρώ, *θα έπρεπε να σχεδιάζεται με στόχο τη διατήρηση της ανταγωνιστικότητας στο επίπεδο*

⁷ Στοιχεία Ετήσιων Εθνικών Λογαριασμών, προσέγγιση παραγωγής για το έτος 2011.

που θεωρείται ικανοποιητικό για τους κλάδους που είναι εκτεθειμένοι στον ανταγωνισμό από το εξωτερικό, έστω και αν αυτό σε ορισμένες περιπτώσεις (ή σε μόνιμη βάση) θα συνεπαγόταν πλεονάσματα μάλλον παρά ελλείμματα στον δημόσιο τομέα (πρωτογενή πλεονάσματα) και στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (ΙΤΣ) της χώρας.⁸ Σε κάθε περίπτωση, η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας θα έπρεπε να γίνει από μόνη της αυτοτελής στόχος της οικονομικής πολιτικής, ο οποίος να είναι ανεξάρτητος από τη σταθεροποίηση της οικονομίας (δηλαδή από την ανάγκη μείωσης του πληθωρισμού), τουλάχιστον στην περίοδο της προσαρμογής της στη νέα κατάσταση που είχε δημιουργηθεί από την κατάργηση των επιδοτήσεων και της προστασίας και από την προώθηση των προσαρμογών που επέβαλε η ΕΕΑ και η πορεία προς την ΟΝΕ.

Ειδικότερα, υποστηρίχθηκε τότε ότι η συναλλαγματική και η γενικότερη μακροοικονομική πολιτική στην Ελλάδα δεν θα έπρεπε να σχεδιάζονται με βάση τις προοπτικές για την εξισορρόπηση του συνολικού ισοζυγίου πληρωμών (ΙΤΣ +ΛΚ), αλλά με στόχο την επίτευξη πλεονασμάτων στο ΙΤΣ, δοθέντων και των σημαντικών εισροών εισοδηματικών και κεφαλικών πόρων από το εξωτερικό μέσω των ισοζυγίων των άδηλων συναλλαγών. Πολύ δε περισσότερο η μακροοικονομική πολιτική μετά το 1990 δεν θα έπρεπε να σχεδιάζεται με βάση την εξάντληση και του τελευταίου περιθωρίου δημόσιου δανεισμού από το εξωτερικό, όπως γινόταν συνήθως στις δεκαετίες του 1970 και του 1980, με εξαίρεση την περίοδο 1986-87, αμέσως μετά την εφαρμογή του σταθεροποιητικού προγράμματος του Οκτωβρίου 1985.⁹

Είχε, επομένως, προταθεί ήδη από το 1992 η εγκατάλειψη της πολιτικής της συνεχούς αύξησης της εγχώριας ζήτησης με τον ξένο δανεισμό και με τις συνεχείς «αυτόνομες» εισροές κεφαλαίων και εισοδημάτων από το εξωτερικό, και η πρόσδεση της οικονομίας στο υπόδειγμα της ανάπτυξης μέσω πλεονασμάτων στο ΙΤΣ (ελλειμμάτων στο ΛΚ) και, κατά συνέπεια, μέσω της διατήρησης σε ικανοποιητικά επίπεδα της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των κλάδων της οικονομίας που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα.

Είναι σημαντικό ότι, η εφαρμογή αυτής της πολιτικής είχε προταθεί το 1992 πολύ πιο πριν από την τρέχουσα κρίση, όπου οι ελληνικές κυβερνήσεις είναι τώρα υποχρεωμένες να εφαρμόσουν το υπόδειγμα ανάπτυξης με βάση τη διεθνή ανταγωνιστικότητα με πλεονάσματα στο ΙΤΣ. Επίσης, είχε προταθεί πολύ πιο πριν από την εφαρμογή αυτής ακριβώς της πολιτικής ανάπτυξης αφενός από την Κίνα, την Ιαπωνία και από τις άλλες αναπτυσσόμενες χώρες της ΝΑ Ασίας μετά την κρίση του 1997-1998 και, αφετέρου, από τη Γερμανία και την Ολλανδία στην Ευρώπη, ιδιαίτερα μετά τη δημιουργία της Ζώνης του Ευρώ. Σημειώνεται ότι η Κίνα, η Ιαπωνία, η Ολλανδία, η Γερμανία, η Νότια Κορέα, η Σιγκαπούρη και άλλες χώρες ακολουθούν, ιδιαίτερα μετά το 1997, μια πολιτική σημαντικών πλεονασμάτων στο ΙΤΣ τους όχι διότι δεν έχουν τη δυνατότητα να δανειστούν από το εξωτερικό και μάλιστα με πολύ καλύτερους όρους από ό,τι η Ελλάδα, αλλά διότι βασικός στόχος της πολιτικής τους είναι η διατήρηση σε πολύ υψηλά επίπεδα της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων τους. Παρά το ότι είναι μεγάλες χώρες, και το υπόδειγμα της μικρής οικονομίας –που λαμβάνει τις τιμές των διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων της ως δεδομένες– δεν έχει ικα-

⁸ Μάλιστα, είχε τότε υποστηριχθεί ότι η αναμενόμενη, μετά την ολοκλήρωση της υλοποίησης της ΕΕΑ το 1992, σημαντική διεύρυνση των καθαρών συναλλαγματικών εισπράξεων της χώρας από την ΕΟΚ, καθώς και από τους υπόλοιπους άδηλους πόρους και από την αναμενόμενη σημαντική αύξηση της αυτόνομης καθαρής εισροής ιδιωτικών κεφαλαίων, δεν θα έπρεπε να θεωρηθούν ως αντιστάθμισμα για τη μείωση της προστασίας και των επιδοτήσεων των κλάδων της ελληνικής οικονομίας που ήταν εκτεθειμένοι στον διεθνή ανταγωνισμό. Αντίθετα, είχε τότε υποστηριχθεί ότι στον βαθμό που θα πραγματοποιούνταν οι ανωτέρω «ευνοϊκές» εξελίξεις, όσον αφορά τις αυξημένες εισροές εισοδηματικών και επενδυτικών πόρων και κεφαλαίων (όπως πράγματι έγινε), θα οδηγούσαν σε περαιτέρω επιδείνωση μάλλον (και όχι σε βελτίωση) της ανταγωνιστικότητας των κλάδων της οικονομίας που ήταν εκτεθειμένοι στον ανταγωνισμό από το εξωτερικό, μέσω της διατήρησης, ή της περαιτέρω επιδείνωσης, της ήδη σημαντικής υπερτίμησης της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής, με βάση του σχετικού δείκτη τιμών ή κόστους παραγωγής.

⁹ Στόχος της οικονομικής πολιτικής μετά τον Οκτώβριο του 1985 και έως τα μέσα του 1987, ήταν πράγματι η διατήρηση της πραγματικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής στα επίπεδα του τέλους του 1985. Ο στόχος αυτός επιτεύχθηκε, με πολύ ευνοϊκές επιπτώσεις στις εγχώριες επενδύσεις και στη μείωση του ελλείμματος του ΙΤΣ το 1986-1987. Ωστόσο, το 1988 υπήρξε κάποια χαλάρωση, υπό την έντονη πίεση των συνδικάτων, που έγινε τελικά αποδεκτή και εφαρμόστηκε από τις κυβερνήσεις, για αποκατάσταση της αγοραστικής δύναμης των εισοδημάτων των εργαζομένων στα προ του Οκτωβρίου 1985 επίπεδα. Δηλαδή, προωθήθηκε ουσιαστικά η αντιστροφή της πολιτικής της υποτίμησης και μακροοικονομικής σταθεροποίησης που είχε εφαρμοστεί στην περίοδο Οκτωβρίου 1985-1987. Η χαλάρωση αυτή εξελίχθηκε κατά το 1989 και το 1990 σε πλήρη αποσταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας που στις αρχές του 1990 κατέγραφε ανισορροπίες μεγαλύτερες από ό,τι το 1985.

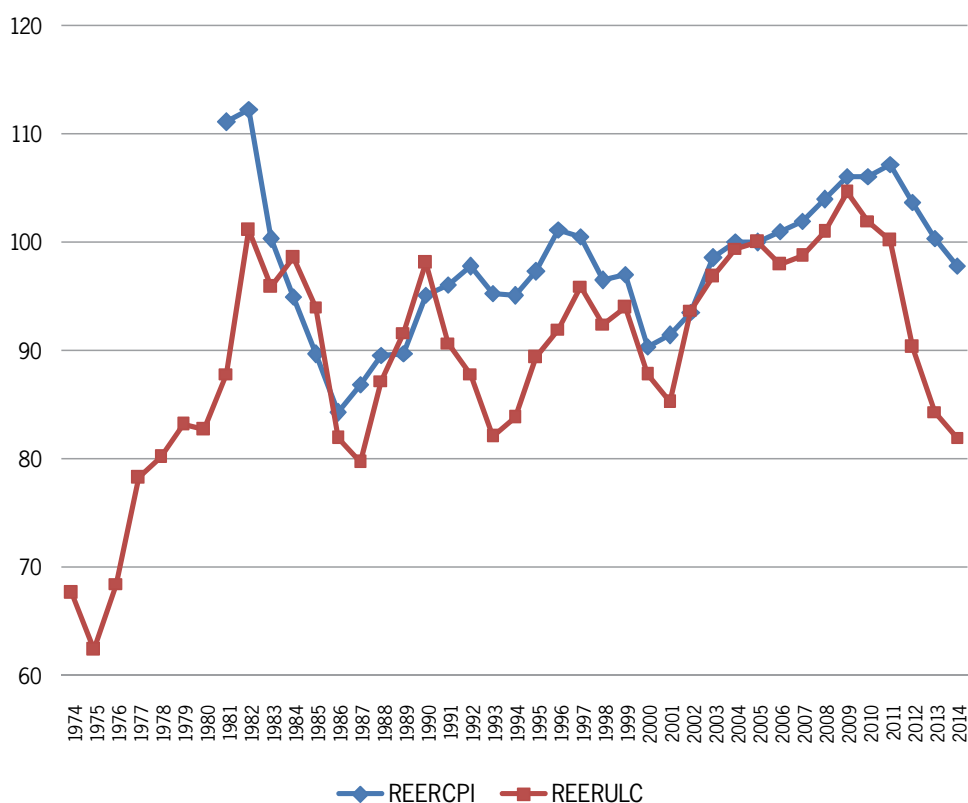
νοποιητική εφαρμογή στην περίπτωση τους, λειτουργούν συστηματικά και επίμονα με αποκλειστική επιδίωξη την αύξηση των μεριδίων της εγχώριας παραγωγής τους τόσο στην εγχώρια αγορά, όσο και, κυρίως, στις παγκόσμιες αγορές. Όταν αυτές οι μεγάλες χώρες αρνούνται επίμονα να συμβάλλουν στη δική τους και στην παγκόσμια ανάπτυξη με ενίσχυση της εγχώριας ζήτησης (για κατανάλωση και επενδύσεις) στις οικονομίες τους, είναι πραγματικά περίεργο το γεγονός ότι η μικρή Ελλάδα επί δεκαετίες ολόκληρες προσπαθεί να επιτύχει την ανάπτυξη της δικής της οικονομίας με συνεχές φούσκωμα της εγχώριας ζήτησης και με συνεχή πλεονάσματα στο ΛΚ της.

2.2 Η εμμονή σε πολιτικές που διατηρούν και επιδεινώνουν τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα

Όπως τονίστηκε ήδη, η αναγκαία πολιτική της συστηματικής ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας των διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων της χώρας απαιτούσε τη δημιουργία και διατήρηση σημαντικών πλεονασμάτων στο ΙΤΣ της (μέσω της συγκράτησης της εγχώριας ζήτησης), ενόψει και των σημαντικών πλεονασμάτων που σημειώνονταν στο ισοζύγιο της ναυτιλίας και σε εκείνα των τρεχουσών και κεφαλαιακών μεταβιβάσεων. Ωστόσο, αυτή η πολιτική δεν εφαρμόστηκε από τις κυβερνήσεις ούτε στη δεκαετία του 1990 και, πολύ περισσότερο, ούτε στη δεκαετία του 2000. Πιο αναλυτικά:

Η Κυβέρνηση που προέκυψε από τις εκλογές τον Απρίλιο του 1990 είχε να αντιμετωπίσει τη νέα έξαρση του πληθωρισμού (στο 19,8% το 1990), υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα (άνω του 10% και μεγάλη δυσκολία στη χρηματοδότησή τους) και μεγάλη εκ νέου επιδείνωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της χώρας λόγω της σημαντικής ανατίμησης (από το 1987) της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής με βάση τους σχετικούς δείκτες τιμών καταναλωτή (REERCPI) και κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (REERULC), όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1 πιο κάτω.

Το νέο σταθεροποιητικό πρόγραμμα που εφαρμόστηκε είχε πολύ φιλόδοξους στόχους για την επίτευξη της σταθεροποίησης σε όλους τους τομείς, αλλά δεν συμπεριέλαβε το μέτρο μια νέας υποτίμησης της ονομαστικής συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής. Ωστόσο, υπήρξε σημαντική διολίσθηση αυτής της ισοτιμίας κατά 8,1% το 1990, 13,2% το 1991, 8,9% το 1992 και 12,7% το 1993, που σε συνδυασμό με την πολιτική της μηδενικής αύξησης των μισθολογικών αμοιβών, συνέβαλε στην υποτίμηση του REERULC (βελτίωση της ανταγωνιστικότητας) κατά 16,3% το 1993, έναντι του 1990. Ωστόσο, ο δείκτης εξακολουθούσε να είναι ανατιμημένος έναντι του επιπέδου του το 1986-87 και στη δεκαετία του 1970 (Διάγραμμα 1). Επίσης, όπως φαίνεται στο ίδιο διάγραμμα, η βελτίωση αυτή της ανταγωνιστικότητας στην τριετία 1990-1993 δεν εμφανίστηκε στον δείκτη της πραγματικής ισοτιμίας με βάση τον σχετικό δείκτη τιμών καταναλωτή (REERCPI), διότι η κατάργηση των αγορανομικών περιορισμών στην Ζετία αυτή έδωσε νέα ώθηση στον πληθωρισμό και απέτρεψε τη βελτίωση του δείκτη REERCPI. Σε κάθε περίπτωση, τα μέτρα δραστικών διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, ιδιαίτερα στο ασφαλιστικό σύστημα και στις αγορές προϊόντων, στην περίοδο 1990-1993 συνέβαλαν ουσιαστικά στη μετέπειτα σταθεροποίηση της οικονομίας και στην είσοδό της στη Ζώνη του Ευρώ.

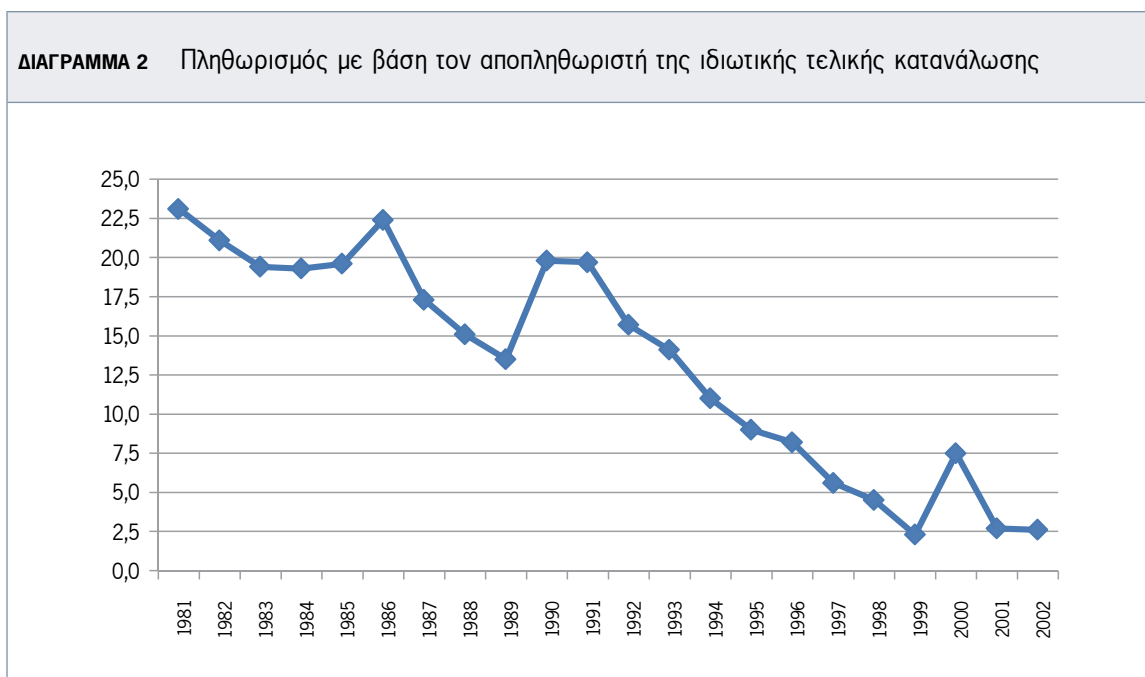
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1 Εξέλιξη της πραγματικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής και του ευρώ για την Ελλάδα

ΠΗΓΗ: α) 1994-2012: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Price and cost competitiveness
 β) 2013-2015: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, European Economic Forecasts
 γ) 1974-1994: Υπουργείο Οικονομικών και ΕΣΥΕ

Μετά το 1993, η εγχώρια οικονομική πολιτική επικεντρώθηκε στην προσπάθεια επίτευξης των κριτηρίων του Maastricht για έγκαιρη ένταξη της χώρας στην ΟΝΕ ως ακολούθως: Πρώτον, δόθηκε μεγάλη έμφαση στην προσπάθεια για τη δημοσιονομική προσαρμογή, η οποία στέφθηκε τελικά με επιτυχία, με την εκλογίκευση των δημόσιων οικονομικών της χώρας και με τη λειτουργία της γενικής κυβέρνησης με σημαντικά πρωτογενή πλεονάσματα σε ολόκληρη την περίοδο από το 1994 έως το 2002. Επίσης, το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης περιορίστηκε στο 3,1% του ΑΕΠ το 1999 (2000: 3,7%, 2001: 4,5%), από 12% του ΑΕΠ το 1993.¹⁰ Δεύτερον, μεγάλη έμφαση δόθηκε επίσης στην προσπάθεια για δραστική μείωση του υψηλού πληθωρισμού στην οικονομία που επίσης πράγματι επιτεύχθηκε, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2. Ωστόσο, αυτή η αποκλειστική έμφαση της πολιτικής στη δημοσιονομική προσαρμογή και στη μείωση του πληθωρισμού, παρά τη σημαντική και αναμφισβήτητη επιτυχία της, έθεσε αναπόφευκτα και πάλι σε δεύτερη ή τρίτη προτεραιότητα το θέμα της ανταγωνιστικότητας των κλάδων της οικονομίας που ήταν εκτεθειμένοι στον διεθνή ανταγωνισμό. Η πρόσδεση της δραχμής στο ECU, με τη βοήθεια και της νομισματικής πολιτικής των πολύ υψηλών επιτο-

¹⁰ Σημειώνεται ότι το πρωτογενές έλλειμμα και το γενικό έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης για τα έτη 1999-2001 αναθεωρήθηκαν προς τα πάνω εκ των υστέρων με τη δημοσιονομική απογραφή του 2004 και έχουν επιβαρυνθεί (εντελώς αναίτια) με δαπάνες προμήθειας αμυντικού εξοπλισμού, που στην πραγματικότητα παραλήφθηκε και πληρώθηκε στα έτη μετά το 2004.

κίων στην περίοδο 1993-1997, συνέβαλαν σε νέα σημαντική εισροή κεφαλαίων, ιδιαίτερα μετά την πλήρη απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων από τον Ιούλιο του 1995, και σε νέα ανατίμηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής με βάση το σχετικό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1. Η πολιτική αυτή διήρκεσε έως τον Οκτώβριο του 1997.

Η συναλλαγματική και χρηματοοικονομική κρίση που καθήλωσε τις περισσότερες οικονομίες της ΝΑ Ασίας το 1997 συνέβαλε στη σημαντική εκροή κεφαλαίων και από την Ελλάδα στο 10μηνο Ιανουαρίου-Οκτωβρίου 1997 και κατέληξε σε ανοικτή συναλλαγματική κρίση τον Οκτώβριο του 1997. Αντίθετα με ό,τι συνέβη στις άλλες χώρες, η κρίση αυτή στην Ελλάδα δεν οδήγησε σε αναγκαστική υποτίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής. Παρά την πίεση που ασκήθηκε για πολλούς μήνες, η Κυβέρνηση και η Τράπεζα της Ελλάδος δεν επέτρεψαν κάποια υποτίμηση της δραχμής. Μόνο όταν η κρίση είχε αποτραπεί και η οικονομία είχε επανέλθει σε φυσιολογικούς ρυθμούς λειτουργίας η Κυβέρνηση αποφάσισε στις 13 Μαρτίου 1998 την ένταξη της δραχμής στον *Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος με κεντρική ισοτιμία με το ECU στις 357 GRD/ECU, από 313 GRD/ECU που ήταν η τρέχουσα ισοτιμία την ημέρα της απόφασης*. Η εξέλιξη αυτή οδήγησε σε μικρή μόνο διολίσθηση της τρέχουσας ισοτιμίας της δραχμής, περί τις 323 GRD/ECU, ενώ στα επόμενα δύο έτη η διολίσθηση συνεχίστηκε για να αποφασιστεί τελικά η ένταξη στη Ζώνη του Ευρώ στις 340,75 GRD/EUR. Η διολίσθηση, σε συνδυασμό με την πτώση του πληθωρισμού και τη σχετικά αυστηρή εισοδηματική πολιτική πριν από την ένταξη στη Ζώνη του Ευρώ, οδήγησαν στη νέα διολίσθηση της REERULC κατά 11,2% το 2001, έναντι του 1997 που ήταν μια πολύ καλή εξέλιξη ενόψει της επικείμενης ένταξης της χώρας στη Ζώνη του Ευρώ. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1, οι πολιτικές της περιόδου 1998-2001 αποτελούσαν μια πολύ ικανοποιητική βάση για τη συνέχιση της πολιτικής της δημοσιονομικής προσαρμογής και της πολιτικής βελτίωσης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, από τα σχετικά ικανοποιητικά επίπεδα που είχαν ήδη διαμορφωθεί το 2001 μετά την έντονη προσπάθεια προσαρμογής τα προηγούμενα έτη.

Όστόσο, μετά την ένταξη στη Ζώνη του Ευρώ, οι κυβερνήσεις στην Ελλάδα επέλεξαν και πάλι να επωφεληθούν πολιτικά από τη μεγιστοποίηση του πλεονάσματος του ΛΚ στο ισοζύγιο πληρωμών της χώρας, σε μια περίοδο που οι ξένοι επενδυτές ήταν πρόθυμοι να αγοράσουν πολύ μεγάλες ποσότητες ελληνικών κρατικών ομολόγων, και όχι μόνο, με ελάχιστα περιθώρια κινδύνου – σε σύγκριση με εκείνα που ζητούσαν στη 10ετία

του 1990. Η ένταξη στη ΖτΕ από τις αρχές του 2001, σε συνδυασμό με τη σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας που είχε επιτευχθεί στη δεκαετία του 1990 προίκισαν την Ελλάδα με ανεπανάληπτα περιθώρια αξιοπιστίας, τα οποία η χώρα μας είχε όλες τις δυνατότητες να χρησιμοποιήσει για να ολοκληρώσει το πρόγραμμα διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και αποκρατικοποιήσεων που είχε αρχίσει στη δεκαετία του 1990 και για να εξασφαλίσει έναν ικανοποιητικό ρυθμό ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας με ταυτόχρονη δραστική μείωση του εξωτερικού δημόσιου χρέους της. Αντ' αυτού, οι ελληνικές κυβερνήσεις στη δεκαετία του 2000 επέλεξαν να εξαντλήσουν, με σκοπό την επίτευξη πολιτικών πλεονεκτημάτων, κάθε ρανίδα της αυξημένης αξιοπιστίας που είχε προσδώσει στη χώρα η σταθεροποίηση της οικονομίας στη δεκαετία του 1990 και η ένταξη στη ΖτΕ από το 2001. Έτσι, μετέτρεψαν την ευλογία της ένταξης στη ΖτΕ σε μεγάλο ατύχημα για τη χώρα που οδήγησε αναπόφευκτα στην καταστροφή του 2009-2010 και στην οδυνηρή κρίση του 2010-2013.

3. Η αλλαγή του υποδείγματος: Από την εγχώρια ζήτηση στην ανταγωνιστικότητα

Σημειώνεται ότι, μετά την εκδήλωση της κρίσης το 2009-2010 παρουσιάστηκε, και από την Τρόικα, η θεωρία της αλλαγής του υποδείγματος ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας από το υπόδειγμα της ανάπτυξης με βάση τη συνεχή ενίσχυση της εγχώριας ζήτησης με τον ξένο δανεισμό, στο υπόδειγμα της ανάπτυξης με βάση την αυξημένη διεθνή ανταγωνιστικότητα των κλάδων της οικονομίας που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα (τουρισμός, βιομηχανία, ορυκτός πλούτος, γεωργία).

Στο υπόδειγμα αυτό η δραστική βελτίωση της ανταγωνιστικότητας επιδιώκεται κυρίως με τις εκ βάθρων διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και, επίσης, με την εισοδηματική πολιτική και τη νέα πολιτική απασχόλησης στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα. Το κόστος προσαρμογής ήταν, σε μεγάλο βαθμό αναπόφευκτα, τεράστιο. Με αφορμή αυτό το κόστος, πολλοί θεωρούν ότι η Τρόικα και το μνημόνιο είχαν καταστροφικές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία. Σε αυτή την επιχειρηματολογία ως καταστροφικές θεωρούνται και οι πολιτικές μείωσης των μισθών και των συντάξεων (από τα εξωπραγματικά επίπεδα στα οποία είχαν ανέλθει με την αβάντα του δανεισμού από το εξωτερικό και της διόγκωσης των ελλειμμάτων στο ασφαλιστικό σύστημα της χώρας) και οι πολιτικές εξάλειψης της πλεονάζουσας (μη παραγωγικής) απασχόλησης, καθώς και οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις για την ουσιαστική βελτίωση του θεσμικού και οργανωτικού πλαισίου λειτουργίας της οικονομίας και της διεθνούς ανταγωνιστικότητάς της.

Ωστόσο, η προσαρμογή της οικονομίας ήταν και είναι επιβεβλημένη, διότι η Ελλάδα εξάντλησε κάθε δυνατότητα συνέχισης του δανεισμού της από το εξωτερικό, αλλά και διότι κανονικά (σαν πολιτισμένη χώρα) θα έπρεπε να συνεχίσει να εξυπηρετεί τα δάνεια που έχει συνάψει με τα οποία έζησε πέραν των δυνατοτήτων της σε ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο. Αυτό συνεπάγεται μετατροπή των πλεονασμάτων στο ΛΚ σε ελλείμματα και, κατά συνέπεια, δραστικό περιορισμό της εγχώριας ζήτησης, ο οποίος λαμβάνει πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις, αφού η προσαρμογή είχε ως συνέπεια και την ταυτόχρονη μεγάλη πτώση του ΑΕΠ της χώρας.

Η πολιτική της συνεχούς αύξησης της εγχώριας ζήτησης με δανεισμό από το εξωτερικό δεν μπορεί να συνεχιστεί πλέον, αφού η Ελλάδα δεν είναι πια σε θέση να εξασφαλίσει δανεισμό σε αποδεκτό κόστος για τη χρηματοδότηση μη παραγωγικών δραστηριοτήτων, όπως συνέβαινε έως το 2008. Εκτός, βέβαια, από τον δανεισμό από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΔΝΤ, οι οποίοι ήταν αναγκαίοι για τη χρηματοδότηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων της χώρας στην περίοδο της προσαρμογής, αλλά χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό και για να συνεχιστεί η ομαλή αναχρηματοδότηση του εξαιρετικά υψηλού (αν και δραστικά μειωμένου και αναδιαρθρωμένου με το PSI plus) δημόσιου χρέους της χώρας. Η Ελλάδα δεν θα μπορεί να δανειστεί πια για να συνεχίσει να αυξάνει αβάσιμα την εγχώρια ζήτηση στην οικονομία της με νέα πρωτογενή ελλείμματα στον δημόσιο τομέα και με νέα πλεονάσματα στον λογαριασμό κεφαλαίων του ισοζυγίου πληρωμών της.

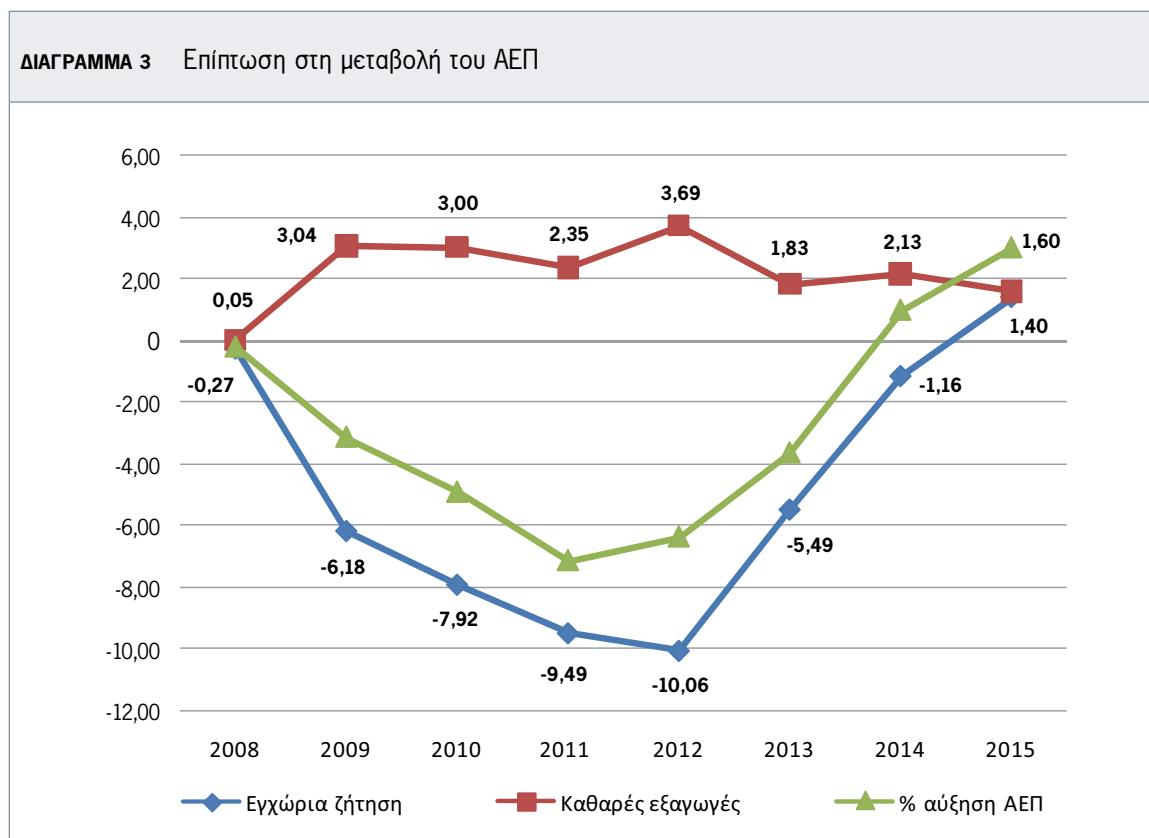
Έτσι, ο μηδενισμός του πλεονάσματος του ΛΚ μειώνει την εγχώρια ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες κατά € 30 δις ετησίως σε σχέση με το 2008 και επιπλέον κατά περίπου € 45 δις λόγω της μείωσης του ΑΕΠ της

χώρας στην οδυνηρή περίοδο της προσαρμογής. Όποια κυβέρνηση και αν είναι στην εξουσία τα επόμενα χρόνια στην Ελλάδα δεν θα έχει καμιά άλλη δυνατότητα παρά να λειτουργεί με βάση τη νέα πραγματικότητα της σημαντικά μειωμένης εγχώριας ζήτησης στην ελληνική οικονομία. Η εγχώρια ζήτηση θα μπορεί να αυξάνει από εδώ και πέρα μόνο από την αύξηση των εισοδημάτων (μισθών και κερδών) που προκύπτουν από διεθνώς ανταγωνιστική εγχώρια παραγωγή, καθώς και από την αναμενόμενη αυξημένη εισροή επιχειρηματικών κεφαλαίων στα πλαίσια της προσέλκυσης Ξένων Άμεσων Επενδύσεων (ΞΑΕ) στους διεθνώς ανταγωνιστικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας.

Η εξαφάνιση των μεγάλων πλεονασμάτων στο ΛΚ έκαναν υποχρεωτική τη δραστική μείωση των εγχώριων εισοδημάτων στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα της χώρας, η οποία έγινε δυνατή με την εκ βάθρων αναδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων και την εκλογίκευση της λειτουργίας της αγοράς εργασίας και στους δύο τομείς της οικονομίας. Αυτές οι εξελίξεις συνέβαλαν όχι μόνο στην επιτευχθείσα δραστική δημοσιονομική προσαρμογή, *αλλά και στην εντυπωσιακή βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της χώρας*, όπως αυτή μετριέται με την πραγματική ισοτιμία του ευρώ για την Ελλάδα, με βάση τους σχετικούς δείκτες κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (REERULC). Αυτή η μεγάλη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας έχει ήδη δώσει ουσιαστική ώθηση στην ανάπτυξη των κλάδων που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα, οι οποίοι, ωστόσο, από την άλλη πλευρά πλήττονται ακόμη από την τεράστια πτώση της εγχώριας ζήτησης.

Η προσαρμογή της οικονομίας από τις δραστηριότητες που στηρίζονταν στη συνεχή αύξηση της εγχώριας ζήτησης, σε δραστηριότητες που από εδώ και πέρα θα στηρίζονται στη διεθνώς ανταγωνιστική εγχώρια παραγωγή απαιτεί πράγματι σημαντικό χρόνο. Αναπόφευκτα, στα πρώτα χρόνια της προσαρμογής η πτώση της εγχώριας παραγωγής λόγω της τεράστιας και απότομης πτώσης της εγχώριας ζήτησης ήταν πολύ μεγαλύτερη από την αύξηση της παραγωγής λόγω της αύξησης των εξαγωγών και της υποκατάστασης εισαγωγών. Για παράδειγμα, η πτώση της εγχώριας ζήτησης είχε σημαντική αρνητική επίπτωση στη μεταβολή του ΑΕΠ κατά -9,5 ποσοστιαίες μονάδες (π.μ.) το 2011 και κατά -10,06 π.μ. το 2012, που αντισταθμίστηκε μόνο εν μέρει από την επίσης υψηλή θετική επίπτωση των καθαρών εξαγωγών (εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών - εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών) στη μεταβολή του ΑΕΠ κατά +2,4 π.μ. το 2011 και κατά +3,69 π.μ. το 2012. Στα επόμενα έτη η επίπτωση της εγχώριας ζήτησης στην αύξηση του ΑΕΠ αναμένεται να είναι ελάχιστα αρνητική στις -1,16 π.μ. το 2014 και να καταστεί θετική στις 1,4 π.μ. το 2015. Αυτό θα συμβεί με τη σταδιακή ανάκαμψη της εγχώριας ζήτησης από τα πολύ χαμηλά επίπεδά της το 2013, μετά και την αύξηση των εισοδημάτων και των επενδύσεων στους τομείς που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα και την αναμενόμενη περαιτέρω σημαντική βελτίωση του οικονομικού κλίματος στη χώρα που ήταν ένας από τους βασικούς παράγοντες που οδήγησε στον καταποντισμό της εγχώριας ζήτησης το 2011 και το 2012. Από την άλλη πλευρά, αναμένεται να διατηρηθεί και η θετική επίπτωση από τις καθарές εξαγωγές με αποτέλεσμα να επιτυγχάνονται θετικοί ρυθμοί αύξησης του ΑΕΠ από το 2014 και μετά (Διάγραμμα 3).

Το κόστος προσαρμογής για τη μετάβαση από το υπόδειγμα ανάπτυξης με βάση τον ξένο δανεισμό στο υπόδειγμα ανάπτυξης με βάση την εγχώρια ανταγωνιστικότητα ανήλθε στα € 45 δις, δηλαδή στην πτώση του ΑΕΠ κατά 23% το 2013 έναντι του 2008. Το κόστος αυτό μπορεί να αποδοθεί κατά ένα μέρος στην Τρόικα, εάν υιοθετηθούν οι εκτιμήσεις σύμφωνα με τις οποίες το μείγμα πολιτικής που εφαρμόστηκε κατά την περίοδο προσαρμογής δεν ήταν το πιο κατάλληλο. Ωστόσο, το κύριο μέρος του κόστους προσαρμογής οφείλεται στις πολιτικές μεγιστοποίησης του δανεισμού από το εξωτερικό που ακολουθήθηκαν στις προηγούμενες δεκαετίες και έως το 2009 και στη συνεπαγόμενη υπό πίεση αναπροσαρμογή της οικονομίας, όταν διακόπηκε απότομα ο ξένος δανεισμός, όπως προαναφέρθηκε.

Σημειώνεται ότι, οι ανωτέρω εκτιμήσεις για τη δυνατότητα ανάκαμψης και υγιούς ανάπτυξης της οικονομίας με κινητήριο μοχλό την ανταγωνιστικότητα της εγχώριας παραγωγής, για πώληση στην εγχώρια και τις ξένες αγορές, αμφισβητούνται και από άλλους φορείς. Ειδικότερα αμφισβητούνται και από τους χρήστες των προαναφερθέντων Κείνσιανών υποδειγμάτων, τα οποία εφαρμόζονται και σήμερα για να προσδιοριστούν οι αναπτυξιακές προοπτικές της οικονομίας στην περίοδο 2014-2020. Ειδικότερα, οι κυριότερες εκτιμήσεις πολιτικής που προκύπτουν από αυτά τα υποδείγματα είναι οι ακόλουθες:

Πρώτον, υποστηρίζεται ότι σε περιόδους οικονομικής κρίσης όπως αυτή που διέρχεται η Ελλάδα, οι δημόσιες επενδύσεις αποτελούν τον βασικό (εάν όχι τον μοναδικό) μοχλό επανεκκίνησης της οικονομίας. Ωστόσο, το επιχείρημα αυτό δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται στην περίπτωση της Ελλάδας, όπου βασικός μοχλός επανεκκίνησης της οικονομίας αποδεικνύεται, ιδιαίτερα το 2013, ο τουρισμός και οι καθαρές εξαγωγές αγαθών. Οι κλάδοι αυτοί συνέβαλαν στον δραστικό περιορισμό της πτώσης του ΑΕΠ το 2013, παρά την πέραν πάσης προσδοκίας υστέρηση των δημόσιων επενδύσεων κατά το έτος αυτό. Όσον αφορά το 2014, οι ίδιοι κλάδοι θα συμβάλουν στη θετική αύξηση του ΑΕΠ της χώρας, σε συνδυασμό με τον δραστικό περιορισμό της πτώσης της ιδιωτικής κατανάλωσης και, ελπίζεται, και με την ανάκαμψη τελικά και των δημόσιων επενδύσεων.

Δεύτερον, υποστηρίζεται ότι η ανάπτυξη της χώρας μας μέσω των επενδύσεων μπορεί να απογειωθεί, υπό την προϋπόθεση ότι θα αναθεωρηθεί η πιο έντονα αντιαναπτυξιακή υποχρέωσή της. Δηλαδή η υποχρέωση να κατευθύνονται τα πρωτογενή πλεονάσματα που θα επιτυγχάνει το ελληνικό Δημόσιο προς την εξυπηρέτηση του χρέους του στο εξωτερικό. Αμφισβητείται δε έντονα το βασικό σενάριο της Τρόικας για μια ανάκαμψη βασισμένη στις επενδύσεις και στις εξαγωγές. Υποστηρίζεται ότι σε μια οικονομία με πολύ χαμηλό βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, υψηλών επιτοκίων και περιορισμένης ρευστότητας, ο ιδιωτικός τομέας δεν έχει κίνητρα για επενδύσεις. Επιπρόσθετα, υποστηρίζεται ότι η αδυναμία των εξαγωγών να συμβάλουν στην ανάκαμψη και την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας αποδεικνύεται από το ότι οι εξαγωγές (σε σταθερές τιμές) αυξήθηκαν οριακά το 2011 και εμφάνισαν πτωτική πορεία το 2012.

Όσον αφορά τις ιδιωτικές επενδύσεις, σημειώνεται ότι μπορεί να αυξηθούν σημαντικά στα επόμενα έτη για τους ακόλουθους λόγους:

- (α) Διότι οι τιμές του συνόλου των περιουσιακών της στοιχείων στην Ελλάδα (ακόμη και των πιο πολύτιμων και αναμφισβήτητης αξίας) έχουν καταποντιστεί και μάλιστα στις περισσότερες περιπτώσεις αναίτια, λόγω της παγίδας ρευστότητας στην οποία βρέθηκε η χώρα τα τελευταία τρία έτη. Επομένως, πολλοί θα θελήσουν να επενδύσουν σε αυτά τα στοιχεία, ιδιαίτερα αν χρηματοδοτούνται με τα εξαιρετικά χαμηλά επιτόκια που ισχύουν στις παγκόσμιες αγορές χρήματος. Αυτό πράγματι συνέβη ήδη από το 2013, όπου οι ξένες επενδύσεις για επαγγελματικά ακίνητα στην Ελλάδα ξεπέρασαν τα € 1,0 δις. Τα επιτόκια που ισχύουν στην Ελλάδα έχουν μικρότερη σημασία για την αύξηση των επενδύσεων στη χώρα, τουλάχιστον στα επόμενα δύο έτη.
- (β) Διότι μετά τη δραστική μείωση του εγχώριου κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος και τη γενικότερη βελτίωση του εγχώριου επιχειρηματικού κλίματος στη χώρα, πολλές εγχώριες και ξένες επιχειρήσεις θα θελήσουν να μεταφέρουν την παραγωγική τους δραστηριότητα στην Ελλάδα, πράγμα που θα απαιτήσει και σημαντική επενδυτική δραστηριότητα. Η περαιτέρω αύξηση των εξαγωγών μετά το 2014 θα στηριχθεί κατά κύριο λόγο και στην προσέλευση στην Ελλάδα σημαντικών ΞΑΕ.
- (γ) Διότι η προώθηση των ιδιωτικοποιήσεων, η οποία θα ενταθεί από το 2014, θα έχει ως συνέπεια την αύξηση της επενδυτικής δραστηριότητας σε πολλούς τομείς της οικονομίας. Επίσης, η επιτάχυνση της υλοποίησης του ΕΣΠΑ 2007-2013 και του νέου ΕΣΠΑ 2014-2020 θα συμβάλει στην αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων.
- (δ) Η αναμενόμενη ανάκαμψη των επενδύσεων στην αγορά ακινήτων μπορεί να έχει ουσιαστική θετική επίπτωση στην αύξηση του ΑΕΠ από το 2015 (σχεδόν μηδενική επίπτωση το 2014), από τη σημαντική πτωτική επίπτωση κατά -1,5 π.μ. που είχε το 2013. Επομένως, οι επενδύσεις, και ιδιαίτερα οι ιδιωτικές, αναμένεται να καταστούν, μαζί με τις εξαγωγές, οι πιο δυναμικοί παράγοντες στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας ήδη από το 2014, αλλά σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από το 2015 και στα επόμενα έτη.

Όσον αφορά τις εξαγωγές, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, το πιο εντυπωσιακό στοιχείο είναι η σημαντική θετική επίπτωση των καθαρών εξαγωγών στην αύξηση του ΑΕΠ της χώρας που παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 3 (2012: +3,9 π.μ., 2013: +2,6 π.μ.). Όσον αφορά τις εξαγωγές αγαθών (σε σταθερές τιμές του 2005), αυτές αναμένεται να διαμορφωθούν στα € 22,0 δις το 2013, από € 18,9 δις το 2009, σημειώνοντας αύξηση κατά 17,0% σε μια περίοδο που το ΑΕΠ της χώρας μειώθηκε δραματικά κατά -20,3%. Από την άλλη πλευρά, οι εξαγωγές υπηρεσιών με βάση τα στοιχεία των εθνικών λογαριασμών επηρεάζονται αρνητικά από τη σημαντική πτώση των εισπράξεων από τη ναυτιλία που, όπως αναλύεται στην παρούσα εργασία, αποτελούν στην ουσία εισροές στη χώρα εισοδημάτων που παρήχθησαν εκτός της χώρας. Οι εισροές αυτές δεν επηρεάζονται από τις εξελίξεις στην εγχώρια πραγματική οικονομία, αλλά από την αβεβαιότητα των ναυτικών όσον αφορά την ασφάλεια των καταθέσεών τους στην Ελλάδα, ιδιαίτερα μετά «τη χρηματοδότηση εκ των έσω» στην οποία κατέληξε η «διάσωση» της Κύπρου από τη Ζώνη του Ευρώ και από το ΔΝΤ. Μάλιστα, η πτώση των καθαρών εισροών από τη ναυτιλία στο πρώτο εξάμηνο 2013 περιόρισε την αύξηση του ΑΕΠ κατά -1,3 π.μ. Στο δεύτερο εξάμηνο του 2013 η αρνητική επίπτωση στην αύξηση του ΑΕΠ από τη ναυτιλία είναι σημαντικά περιορισμένη και αναμένεται θετική επίπτωση και από αυτόν τον κλάδο το 2014.

4. Επίλογος

Η Ελλάδα δεν είναι εγγενώς μη ανταγωνιστική. Διαθέτει πολύ σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα και μπορεί να είναι πολύ ανταγωνιστική και να προσελκύσει επενδύσεις σε σημαντικούς παραγωγικούς κλάδους, όπως, π.χ., στον τουρισμό, τον αγροτικό τομέα, την εξορυκτική και μεταποιητική βιομηχανία, ακόμη δε και στην εκπαίδευση, την υγεία και την ενέργεια. Αρκεί να της το επιτρέψει αυτό η ακολουθούμενη μακροοικονομική πολιτική και το θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο λειτουργίας της οικονομίας της.

Η μακροοικονομική πολιτική έως το 2009 είχε ως στόχο τη συνεχή υπέρμετρη ενίσχυση των εγχώριων εισοδημάτων και των κάθε είδους παροχών στη χώρα, με ανοχή στην κακοδιοίκηση και στη διαφθορά,

χαρακτηριστικά που αποτελούν το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της λειτουργίας του κράτους και των κρατικών οργανισμών και επιχειρήσεων, ουσιαστικά χωρίς εισοδηματικούς περιορισμούς. Η δυνατότητα λειτουργίας χωρίς εισοδηματικούς περιορισμούς παρέχεται από την εισροή στην Ελλάδα σημαντικών εισοδηματικών και κεφαλαιακών μεταβιβάσεων από το εξωτερικό και, επίσης, από τη δυνατότητα του δανεισμού από το εξωτερικό σε πολύ υψηλά επίπεδα σε σχέση με την εγχώρια παραγωγική δυναμικότητα της χώρας.

Σχεδόν σε ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο στην Ελλάδα εφαρμόστηκε η πολιτική της μεγιστοποίησης αυτού του δανεισμού (του πλεονάσματος του λογαριασμού κεφαλαίων του εξωτερικού ισοζυγίου πληρωμών της χώρας) σε κάθε χρονική περίοδο. Η πολιτική αυτή διευκόλυνε την ταχεία αύξηση των εισοδημάτων και των παροχών στην εγχώρια οικονομία και έδινε τη δυνατότητα για τη διατήρηση της αρτηριοσκληρωτικής λειτουργίας του κράτους και των αγορών εργασίας και προϊόντων. Ουσιαστικά, συνέβαλε στη διαμόρφωση της ανταγωνιστικότητας των κλάδων της οικονομίας που είναι εκτεθειμένοι στον παγκόσμιο ανταγωνισμό σε πολύ χαμηλά επίπεδα.

Η προστασία και η προσπάθεια ενίσχυσης αυτών των κλάδων με δημοσιονομικά μέσα (δασμούς, ποσοτικούς περιορισμούς στις εισαγωγές, εξαγωγικές επιδοτήσεις, χαμηλές τιμές ηλεκτρικής ενέργειας, προνομιακή χρηματοδότηση – ακόμη και με αρνητικά πραγματικά επιτόκια, επιχορηγήσεις επενδύσεων, κ.ά.) οδήγησε στην περαιτέρω διαστρέβλωση της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος της χώρας. Όταν καταργήθηκε η προστασία, πολλοί εξαγωγικοί κλάδοι και επιχειρήσεις βρέθηκαν εκτός αγοράς, διότι λειτουργούσαν σε μια χώρα με εξαιρετικά υπερτιμημένη συναλλαγματική ισοτιμία και, ως εκ τούτου, με χαμηλή ανταγωνιστικότητα.

Με βάση την ανάλυση του Πίνακα 2, οι κλάδοι αυτοί και οι επιμέρους επιχειρήσεις θα ήταν κάλλιστα διεθνώς ανταγωνιστικοί στην πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία $q = 1,23$, αλλά δεν είναι ανταγωνιστικοί στην πραγματική ισοτιμία $q = 0,74$ που διαμορφώνεται (στο παράδειγμά μας) υπό την επίδραση του μεγάλου πλεονάσματος στο ισοζύγιο των άδηλων συναλλαγών και στον λογαριασμό κεφαλαίων της χώρας. Το πλεόνασμα του τουριστικού ισοζυγίου και του ισοζυγίου των άδηλων συναλλαγών οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα ιδιαίτερα οικονομικά χαρακτηριστικά της χώρας και σε βασικά συγκριτικά της πλεονεκτήματα. Ωστόσο, το πλεόνασμα στο ΛΚ είναι αποτέλεσμα της ακολουθούμενης μακροοικονομικής πολιτικής στη χώρα, η οποία πάντα φρόντιζε για τη μεγιστοποίησή του σε κάθε περίοδο. Επομένως, η μειωμένη ανταγωνιστικότητα για τους βασικούς κλάδους της οικονομίας που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ακολουθούμενη οικονομική πολιτική. Κάθε άλλο παρά εγγενής ήταν.

Η συνέχιση της ανωτέρω πολιτικής με εντεινόμενο ρυθμό στη δεκαετία του 2000 οδήγησε στη χρεοκοπία και στην απώλεια της δυνατότητας χρηματοδότησης των εγχώριων εισοδημάτων και παροχών και των μη ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων με ξένο δανεισμό. Η εγχώρια ζήτηση μειώθηκε, αφενός κατά το ποσό των € 30 δις που ήταν το πλεόνασμα του ΛΚ το 2008 και που τώρα δεν υπάρχει (το 2013 ο ΛΚ θα είναι ελλειμματικός με σημαντικό έλλειμμα της τάξης του 1,0% του ΑΕΠ στο ΙΤΣ), αλλά και κατά επιπλέον € 45 δις που ήταν η μείωση του εγχώριου ΑΕΠ στην περίοδο της προσαρμογής. Επομένως, η συνέχιση της λειτουργίας των παρασιτικών και του πλήθους των μη ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων που στηρίζονταν στη συνεχή αύξηση της εγχώριας ζήτησης δεν θα είναι πια δυνατή. Άλλωστε προωθείται σημαντική μείωση της απασχόλησης και στον δημόσιο τομέα. Τώρα είναι η ώρα της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και η αδυναμία προσφυγής σε μη αποδοτικό δανεισμό από το εξωτερικό εξασφαλίζει μάλλον, παρά εμποδίζει, την ευνοϊκή επίπτωσή της στη σταθερή και βιώσιμη ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.

Η νέα ανταγωνιστική ελληνική οικονομία (που θα γίνεται ακόμη πιο ανταγωνιστική όσο το νέο θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο λειτουργίας της θα συνεχίσει να βελτιώνεται συμβάλλοντας στην προσέλκυση και σημαντικών Ξένων Άμεσων Επενδύσεων) μπορεί να σημειώσει υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης στα επόμενα έτη. Η ανάπτυξη και η αύξηση της απασχόλησης και των εγχώριων εισοδημάτων θα στηρίζεται τώρα στα σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας και στην εξάλειψη της υπερτίμησης της ισοτιμίας του ευρώ για την Ελλάδα με τη σημαντική εσωτερική υποτίμηση που σημειώθηκε στην περίοδο 2010-2013, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1. Η Ελλάδα είναι μια πολύ μικρή οικονομία και δεν μπορεί να αναπτύσσεται με το συνεχές φούσκωμα της εγχώριας ζήτησης. Αυτό αποδείχθηκε αναμφισβήτητα με τη δημοσιονομική εκτροπή

του 2009 και τον αποκλεισμό της χώρας από τις αγορές χρήματος και κεφαλαίου το 2010. Μπορεί, ωστόσο, να αναπτύσσεται με βάση την υψηλή ανταγωνιστικότητα των διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων της.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο ισχυρισμοί από πολλές πλευρές, ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να επιτύχει ανάπτυξη με πρωτογενή πλεονάσματα στον προϋπολογισμό της γενικής κυβέρνησης και στο ΙΤΣ, δεν λαμβάνουν υπόψη τους το γεγονός ότι η Ελλάδα ως μικρή χώρα έχει τη δυνατότητα να παράγει απεριόριστες ποσότητες διεθνώς ανταγωνιστικών προϊόντων, ιδιαίτερα εκείνων στα οποία κατέχει συγκριτικά πλεονεκτήματα, με πώλησή τους στις αγορές του εξωτερικού. Η εγχώρια ζήτηση είναι έτσι κι αλλιώς ελάχιστη και δεν επιτρέπει διεθνώς ανταγωνιστική παραγωγή για τις επιχειρήσεις που περιορίζονται κατά κύριο λόγο σε αυτήν. Επομένως, η Ελλάδα δεν μπορεί να επιτύχει ανάπτυξη, ή να αποτρέψει την ύφεση, με ελλείμματα στον κρατικό προϋπολογισμό και στο ΙΤΣ για φούσκωμα της εγχώριας ζήτησης.

Επιπλέον, στην τρέχουσα περίοδο η επίτευξη πρωτογενών πλεονασμάτων θα είναι ο βασικός μηχανισμός για την αποκατάσταση της αξιοπιστίας της χώρας διεθνώς και για την προσέλκυση ΞΑΕ και της επιστροφής των καταθέσεων (των αποταμιεύσεων των εγχώριων κατοίκων που έχουν διαφύγει στο εξωτερικό λόγω έλλειψης εμπιστοσύνης) στη χώρα. Επομένως, η όποια μείωση της εγχώριας ζήτησης λόγω των πρωτογενών πλεονασμάτων μπορεί να αποκατασταθεί πολλαπλάσια με την εισροή των ΞΑΕ και των καταθέσεων.

Τέλος, οι ελληνικές κυβερνήσεις και οι θιασώτες της ανάπτυξης μέσω της συνεχούς αύξησης της εγχώριας ζήτησης θα πρέπει τώρα να εξετάσουν πιο συστηματικά και τα παραδείγματα της Γερμανίας, της Κίνας, της Ιαπωνίας και άλλων χωρών στον πλανήτη που είναι οι πρωταθλητές στην ανάπτυξη σε παγκόσμιο επίπεδο με μόνιμα σημαντικά πλεονάσματα στο ΙΤΣ τους.

Βιβλιογραφία - Πηγές

- Alpha Bank, (Ιανουάριος 2008), «Βιωσιμότητα Οικονομικής Αναπτύξεως και Ισοζύγιο Εξωτερικών Συναλλαγών», Οικονομικό Δελτίο 104.
- Μαρούλης Δ. Κ., (1992), «Προβλήματα και προοπτικές των ελληνικών εξαγωγών: Προϋποθέσεις ανάπτυξής τους στην Ενοποιημένη Ευρωπαϊκή Αγορά», Μελέτες 39, ΚΕΠΕ.
- Μαρούλης Δ. Κ. & Γ. Α. Προβόπουλος, (Σεπτέμβριος 2003), «Το Ισοζύγιο Πληρωμών στο περιβάλλον της Δραχμής και του Ευρώ», Οικονομικά Θέματα, ΙΟΒΕ, Αριθμός 11.
- Τράπεζα της Ελλάδος, (Ιούλιος 2010), «Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών της Ελλάδος: Αιτίες ανισορροπιών και προτάσεις πολιτικής», Αθήνα.
- Buiter W. H. and Purvis D. D., (1982), "Oil, disinflation and export competitiveness: A model of Dutch disease", in J. Bhandari and B. Putnam (eds), "Economic Interdependence and Flexible Exchange Rates", MIT Press.
- Corden, W. M., (1981), "The exchange rate, monetary policy and North Sea oil: The economic theory of the squeeze on tradable", in Eltis, W. A. and P. J. N. Sinclair (1981) (eds), *The Money Supply and the Exchange Rate*, Oxford University Press.
- Corden, W. M., (1981a), "Exchange Rate Protection", in R. N. Cooper et al. (1981), "The International Monetary System under Flexible Exchange Rates: Global, Regional and National. Cambridge, Mass. Ballinger Publishing Co.
- Corden, W. M. and J. P. Neary, (1982), "Booming Sector and De-Industrialization in a small open economy", Institute of International Economic Studies, University of Stockholm, Seminar Paper No. 195.
- Matsen, Egil and Torvik, Ragnar, (2003), "Optimal Dutch Disease", Norwegian University of Science and Technology. Working Paper Series, No 1.
- Maroulis D. K., (1986), "Economic Development and the Balance of Payments", ΚΕΠΕ, Studies No 18.
- Salter, W. E. G., (1959), "Internal and external balance: The role of price and expenditure effects", *Economic Record*, 35, 226-238.
- Swan, Trevor, (1960), «Economic Control in a Dependent Economy» *Economic Record* 36: 51-66.

